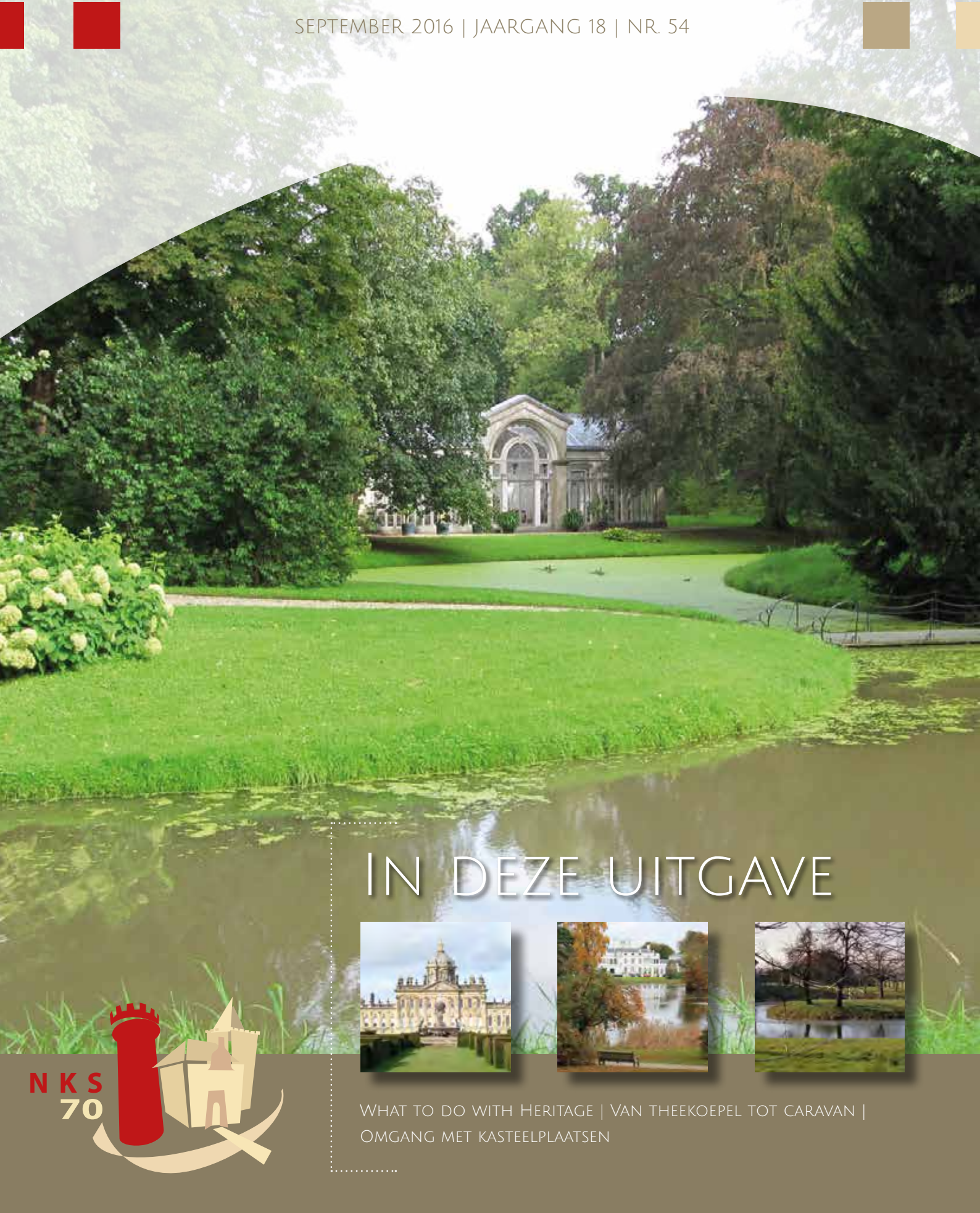

KASTEEL & BUITENPLAATS

SEPTEMBER 2016 | JAARGANG 18 | NR. 54

IN DEZE UITGAVE

NKS
70

WHAT TO DO WITH HERITAGE | VAN THEEKOEPSEL TOT CARAVAN |
OMGANG MET KASTEELPLAATSEN

“Uitzonderlijk in Bijzonder Vastgoed”

Redres Sotheby's International Realty is dé expert en ervaren partner voor bijzonder vastgoed, zoals landgoederen, landhuizen, villa's, appartementen, grachtenpanden, rijksmonumenten, vintage vastgoed en NSW-landgoederen. Wij werken op basis van kennis en jarenlange ervaring, ook voor wat betreft moderne architectuur en ontwikkelings- en herbestemmingsopgaven.

sothebysrealty.nl

Redres Sotheby's International Realty
Landgoed Zonnestraat 'De Koepel'
Loosdrechtse Bos 11
1213 RH Hilversum
t +31 (0)88 37 47 000
sothebysrealty.nl

Each Office is Independently Owned and Operated

Redres

Sotheby's
INTERNATIONAL REALTY

VAN DE REDACTIE

Een primeur in dit nummer: een Engelstalig artikel van de hand van een van de jonge onderzoekers, die bij de NKS een tijdlang heeft meegelopen. Steeds meer wordt Engels de wetenschappelijke voertaal, zoals het Latijn dat tijdens de middeleeuwen was. Hoewel het lang niet altijd logisch is om in het Engels te publiceren, heeft het als voordeel dat ook buitenlandse collega-onderzoekers op die manier gemakkelijker kennis kunnen nemen van de ontwikkelingen in Nederland op het terrein van kastelen en buitenplaatsen. We hebben er in dit geval ook voor gekozen omdat het onderwerp internationaal georiënteerd is: een vergelijking van de rol die kastelen spelen in het nationale erfgoeddebat in Groot-Brittannië, Duitsland en Nederland.

De symbolische waarde die kastelen hebben, sluit ook direct aan bij het thema van *Open Monumentendag* van dit jaar, waarin opnieuw vele kastelen en buitenplaatsen hun deuren openen voor belangstellenden. Het belang van dit erfgoed is veel mensen duidelijk, maar dat betekent niet per definitie dat het voortbestaan ervan is gewaarborgd. Het onderzoek van Eline van Rossem laat zien dat het met de bescherming van kasteelplaatsen bijvoorbeeld niet altijd vlekkeloos verloopt. Kasteelonderzoek kan op verschillende manieren worden aangepakt: hoe zich dat in Delft in de afgelopen decennia heeft ontwikkeld kunt u verderop in dit nummer lezen.

Nog een laatste belangrijke mededeling: noteer *10 december* alvast in uw agenda. Op die dag sluiten we het jubileumjaar af met een bijeenkomst rondom twee thema's: *Nieuw onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen* en *Erfgoed en oorlog*. Locatie en exact programma worden binnenkort bekend gemaakt. Houdt daartoe onze website in het oog: www.kastelen.nl

IN MEMORIAM

Frans Jozef Pieter Marie baron van Hövell tot Westervlier en Wezeveld

* Vught 23 maart 1950

Breda 7 januari 2016 †

Onlangs overleed Frans van Hövell tot Westervlier, een betrokken donateur en vrijwilliger van NKS Kenniscentrum voor Kasteel en Buitenplaats. Hij was jurist en werkzaam als advocaat en procureur in Nijmegen. Daarnaast was hij zeer geïnteresseerd in cultureel erfgoed. Dat uitte zich in een actieve betrokkenheid bij kastelen en buitenplaatsen. Als lid van een oud adellijk geslacht had ook de Nederlandse adel zijn grote belangstelling. De beminnelijke Frans van Hövell wilde graag anderen laten delen in zijn grote kennis en als vrijwilliger bij de NKS heeft hij lange jaren de directie ondersteund.

Met zijn juridische achtergrond was hij een grote steun om de juiste formuleringen en de juiste wetgeving te gebruiken bij het schrijven van zienswijzen, bezwaarschriften en beroepschriften. Met plezier wordt door (oud)medewerkers teruggedacht aan de lange sessies per kasteel, waarin werd afgewogen wat de juiste en meest slimme insteek zou kunnen zijn om aantasting van een bedreigd kasteel of buitenplaats te voorkomen.

Zo was hij actief betrokken bij de procedures rond Stoutenburg, Bouvigne en De Hartekamp, spelend rond 2007 en 2008.

Zijn bemoeienis met Stoutenburg heeft geleid tot behoud van de kasteelplaats. In die tijd heeft hij zijn belangstelling verbreed naar beeldende kunst en is hij zich gaan verdiepen in museologie. Hij volgde daartoe universitair onderwijs.

Na zijn dood bleek hij de NKS in zijn testament te hebben bedacht, waarvoor bestuur en directie hem zeer dankbaar zijn.

COLOFON

Kasteel & Buitenplaats is een uitgave van de NKS Kenniscentrum voor Kasteel en Buitenplaats en verschijnt 4 keer per jaar.

REDACTIEADRES

Kasteel & Buitenplaats
Postbus 123 | 3960 BC
Wijk bij Duurstede | 0343-578995
Email: f.vogelzang@kastelen.nl
banknummer NKS NL24ABNA0470759267
ISSN: 2405-7231

Los nummer € 3,50 exclusief verzendkosten

REDACTIE

dr. Fred Vogelzang, ir. Rob Gruben en drs. Lucie Wessels

AAN DIT NUMMER WERKTEN VERDER MEE

prof. dr. Yme Kuiper, Mw. drs Carla Oldenburger, Mw. Frieda Kreuer BA,
Mw. ir Gerdy Verschuure-Stuipen Mw. Eline van Rossum MA

Volg ons ook op facebook: <http://www.facebook.com/nkskasteelenbuitenplaats>
Voor bedreigde kastelen: <http://www.facebook.com/WerkgroepBedreigdeKastelen>
De uiterste inleverdatum voor kopij voor het volgend nummer is 1 november 2016.

OMSLAG

De oude buitenplaats Dordtewijk bij Dordrecht doet nu dienst als stadspark. Een van de objecten in de in december te verschijnen NKS-publicatie over kastelen en buitenplaatsen in de eenentwintigste eeuw. Foto Wikimedia

ONTWERP

ten Have creatieve communicatie, Zoelen

OPMAAK

NKS by GH

DRUK

GVO grafisch bedrijf B.V. Ponsen & Looijen te Ede. Oplage: 2000

DONATEUR WORDEN?

Meld u aan via www.kastelen.nl

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn. *Kasteel & Buitenplaats* is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting. U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

INHOUDSOPGAVE

VAN DE REDACTIE	3
WHAT TO DO WITH HERITAGE	4
COLUMN: EERDE EN HET BELEG	9
VAN THEEKOEPTEL TOT CARAVAN	10
OMGANG MET KASTEELPLAATSEN	16
OVER VERHALENVERTELLERS EN KASTELENBOUWERS	22
COLUMN: CATHARINA LINTHEIMER, TEKENARES	25
COLUMN: CASA VASARI – EEN VILLA SUBURBANA IN AREZZO	26
BOEKEN	29

THINKING ABOUT THE FUTURE OF CASTLE AND COUNTRY HOUSE TOURISM

WHAT TO DO WITH HERITAGE

> door Frieda Kreuer

Frieda Kreuer is currently part of the Master's programme of Heritage and Memory Studies at the University of Amsterdam. As part of her studies she completed five months of research work for the NKS Kenniscentrum voor Kasteel en Buitenplaats.

The recent years have seen an increasingly difficult environment for the preservation work of castles and country houses in the Netherlands. With diminishing governmental financial support, the sector has to rethink its strategies and try to create more awareness for its cause. A study of the perception of country houses and castles in the United Kingdom and Germany through the ages may help to reveal factors which influence the way a society values historical objects. Applying these findings on the Dutch situation could provide us with new ideas for the management of castles and country houses. Is increased tourism really the only option for ensuring financial security?

1. INTRODUCTION TO THE RESEARCH

In the theoretical concept of heritage, remains of bygone times are seen as crucial carriers of memories of and information about our ancestors and historical events. Within this framework, castles and country houses are not only valuable testaments of time because of their architecture, but also because their walls and the historical artefacts hidden behind them can tell us stories about their former inhabitants and keep their memory alive in the collective memory of a society. This process of storytelling often relies heavily on the continuing existence of the historical material they are based on. But this work of heritage management is a costly undertaking. Those who set themselves to preserve tapestries, candelabras and fortification structures either have to depend on governmental support or generous donations from

> ONLY A CASTLE BY NAME, THE COUNTRY HOUSE OF CASTLE HOWARD IS A POPULAR TOURIST ATTRACTION AND FILM LOCATION TODAY.
PHOTO BY PWOJDACZ WIKICOMMONS

the interested public. In the Netherlands, the sector of castle and country house preservation has increasingly struggled with acquiring sufficient financial means and, similar to developments in other Western European countries, turns more and more often to the spending power of tourist wallets. But at the same time, many have raised concerns of the consequences of 'selling' heritage for the sake of increasing income. Does the commercialisation of historical artefacts not necessarily lead to their destruction – physically and metaphorically? A look across geographical and temporal borders could provide a better understanding of the

> ENGLISH LANDSCAPE GARDENS LIKE BLENHEIM PARK REPRESENT A SIGNIFICANT PART OF THE ATTRACTION THAT COUNTRY HOUSES HAVE HAD ON TRAVELLERS AND ARTISTS THROUGH TIME. PHOTO BY FRED VOGELZANG

relationship between tourism and heritage protection. Especially the United Kingdom and Germany, which are most commonly connected with a rich heritage of country houses and castles respectively, reveal patterns of interconnection between several themes that influence the character of heritage protection. These themes include overarching concepts like national identity, arts, and valorisation. Admittedly, the relevance of these concepts for the details and everyday challenges of castle and country house protection in the Netherlands may not be obvious at first glance. However, the comparative study of countries and epochs reveals that practical concerns of the heritage sector and today's challenges of finding the right balance between preservation and commercialisation cannot be separated from underlying patterns of how a society interprets and values historical objects.

2. FINDINGS OF THE RESEARCH

With more than half of the top ten destinations occupied by locations like Stourhead, the ranking list of the most visited attractions reads more like an inventory list of the grandest country houses in the United Kingdom.¹ Tourist numbers clearly highlight that country houses represent one of the essential, if not the quintessential, constituent of British identity in the eyes of visitors. But this is by far not a phenomenon of the 21st century, in fact, the past centuries have seen an often troubled but constant institutionalisation of these noble structures as valuable national symbols. Having originated as centres of community for the local population in the 16th century, the focus soon shifted towards expressions of wealth and status for nobility and the emerging class of merchants, away from the needs of tenants and local responsibility.² The luxuriously equipped 'prodigy houses' attracted a growing number of elite visitors from within the kingdom but also from abroad.³ Around them a system of guide books and interpreter services developed which could be defined as early

signs of a tourism industry. By the 18th century, an interdependency between touristic interest in country houses as symbols of British taste and the owner's need to show off their riches had been solidified. With the arrival of the 19th century, country house owners saw themselves forced to open up their homes to a wider range of people, now also including members of the non-elite classes because of growing financial struggles with the upkeep of their luxurious lodgings. In times of social changes at accelerating speed, contemporary visitors poured into the country houses and their gardens in the hope of finding traces of a bygone era of stability and a British way of country life untouched by industrialisation.⁴ But the upheavals of the Second World War and the increasing self-confidence of the working class led to a more negative perception of the country houses.

They were no longer seen as national symbols that had to be protected by associations but as symbols of elitism and social injustice. Only thanks to the combined efforts of institutional powers like the government and alarmist exhibitions of the extinction of the country house as depositories of national genius, public awareness for their value began to improve again.⁵ However, it is questionable if these efforts would have had the same effect if not for the support of marketing strategies. Enlisting experts to remodel the presentation of country houses according to the needs of modern tourism, many estates were established as a part of a country park which allowed the conduct of leisure activities like camping besides the traditional visit to the noble structure. In this way, they acquired a function that was more

1 'Year in Record' National Trust. n.d., p. 71.

2 Adrian Tinniswood, *The Polite Tourist. A History of Country House Visiting*. (London 1998), pp. 16-20.

3 Ibid., 27-29.

4 Peter Mandler, *The Fall and Rise of the Stately Home*. (New Haven and London 1997), pp. 31-32, 90.

5 Giles Worsley, 'Beyond the Powerhouse. Understanding the Country House in the Twenty-First Century.' *Historical Research* 78.201 (August 2005), pp. 423-424.

similar to their original role as centres of community and were, thus, included again into national heritage perception by the end of the 20th century.

So while the British case suggests that there is a correlation between what the general public and the international community define as typical assets of a country's heritage as well as the level of access that the public has to this heritage and the awareness for the need of preservation, the case of castles in Germany also shows the importance of artistic appreciation. Already from the Middle Ages on, castles represented an essential trope in the arts. Having originated in France, the tradition of travelling singers reciting *Minnelieder* to noblemen spread across European courts under the influence of Willem de Troubadour. These songs told stories of valiant knights who defended the honour of their master or love interest. Castles functioned both as locations for the recital as well as metaphor for the things that had to be defended or conquered.⁶ Over the following centuries, castles were securely established and valued in the world of arts and folklore. Their relevance also found expression in the form of tourism. In the 18th century, travellers following the route of the Grand Tour visited the medieval castles along the Rhine and Mosel for their dramatic setting in the landscape and picturesque state of ruin.⁷ And again, arts further heightened the valorisation of these castles. Many of the structures were directly linked to tales of folklore which often featured eerie apparitions or sad love stories. In this way they fit perfectly to the Romantic sensitivities of the tourists. Perhaps the most famous example for this phenomenon is the *Nibelungensaga* which is set in the area around the ruin of Drachenfels.⁸ This brings us back to national identities as crucial influencing factor of the valorisation of historical objects. As we have seen in the British case, country houses were not always considered a part of national heritage, affected by common people's perception of nobility, level of access and more general developments in society. The *Nibelungensaga* and other tales add another explanation to the construction of identities. On both a local and national level, art in the form of folklore served as a

source of pride and identification with the castles and the values that were attached to them through the tales.⁹ Especially during the 19th century when an evolving sense of a German community centred around a shared set of cultural achievements, called the *Kulturnation*, celebrated the society of the Holy Roman Empire because it supposedly represented the epitome of German values. Consequently, medieval structures like the Wartburg were chosen as locations for political rallies which called for the German unification.¹⁰ The interaction between national identity, arts and castles can also be seen in the works of Richard Wagner. Considered to be one of the most influential German composers today, Wagner used the *Nibelungensaga* as inspiration for his epos *Der Ring der Nibelungen*.¹¹ And so centuries of canonisation have 'Germanified' and transformed castles into a national myth that inspires a sense of community and pride on a national and local level.

The examples of the United Kingdom and Germany usefully illustrate the positive impact of artistic interest and inclusion in a national narrative on historical objects. Unfortunately, the same factors seem to have played a significantly less favourable role in the case of Dutch castles and country houses. Especially the comparison of the presence of castles or country houses in regional and national identity reveal a stark contrast in valorisation. The general Dutch Canon, a governmental effort of defining fifty thematic 'windows' of significant Dutch cultural achievements for school education¹² largely features topics of trade or agriculture and also includes the era of country houses during the 17th and 18th century, but only in context of the Golden Age and their distinctively Dutch gardening style.¹³ Castles are thoroughly ignored. However, the so-called 'Regiocanons' include castles and country houses in great numbers. Put together on the basis of public suggestions, these canons list castles and country houses as one of the essential aspects of Dutch landscape and heritage. For example, the

6 G. Ulrich Großmann, *Die Welt der Burgen. Geschichte, Architektur, Kultur*. (München 2013), pp. 237-238.

7 Ibid., 225-227.

8 Hélène Adeline Guerber, *The Legends of the Rhine*. (New York 1895), pp. 140-141.

9 Robert R. Taylor, *The Castles of the Rhine. Recreating the Middle Ages in Modern Germany*. (Waterloo 1998), p. 25.

10 Ulrike Anne Müller, 'Far Away So Close. Race, Whiteness, and German Identity,' *Identities* 18.6 (2011), pp. 39-40, 62-63.

11 Taylor, *Castles of the Rhine*, pp. 58-59.

12 Frans H. Doppen, 'Citizenship Education and the Dutch National Identity Debate,' *Social Justice* 5.2 (2010), p. 137.

13 Committee for the Development of the Dutch Canon. *A Key to Dutch History*. (Amsterdam 2007), pp. 130-131, 146-147, 164-165.

> VIEW ON THE DRACHENFELS IN
'SIEBENGEIRGE' NEAR BONN.
PHOTO BY LEIT. COMMONS.
WIKIMEDIA.ORG

canon of Vollenhove lists a episcopal fortress and denotes a whole 'window' to the theme of knighthood and another one to the renaissance castle of Toutenburg.¹⁴ Could the factors that apparently have had an influence on the perception of British country houses and German castles provide us with an explanation for the marginalised status of castles and country houses in Dutch identity on a national level? As it was already mentioned in this article, the dramatic settings of German castles favourably supported their impact on visitors in the Romantic era. Often set on top of steep mountains covered in thick forests and overlooking majestic rivers like the Rhine, these structures inspired strong emotional responses and a feeling of connection with the place. In comparison to this, Dutch castles with their simple architecture and flat surroundings must have left a much less strong impression on visitors during that time. But this argument of aesthetics seems to fall short when it comes to country houses. The buildings constructed by wealthy *burgers* during the Golden Age present the visitor with a similar level of luxury and splendour as their British counterparts. And this similarity deserves a closer look because it seems to challenge the traditional interpretation of the Golden Age. In the Dutch national narrative, the 16th century was a time ruled by ingenious entrepreneurship and modesty. Following the original understanding of the term *burger* as a working person living accordingly to the guidelines

of Christianity, this also included strict notions about luxury and excessive display of wealth. However, recent studies suggest that the *burgers* did not always live up to this high moral standard and had indeed a great passion for accumulating riches.¹⁶ Their exquisitely furnished country houses support this notion but they also represent a challenge to the national image of the Netherlands as a country with a long standing tradition of equality and egalitarianism. This nationalised story about the tolerant and independent Dutch can also be detected in folklore. For example, the so-called 'Batavian myth' sees the Dutch as descendants of the Batavian people who valiantly fought against Roman oppression.¹⁷ This tale became popular among humanists because it usefully supported the notion of a Dutch right to self-rule.¹⁸ Together with other stories like 'The Lady of Stavoren' which paint an unfavourable picture of elite entitlement and greed,¹⁹ it seems to suggest itself that similar to the German case folklore has played an influential role in the perception of country houses and castles – just in a way more negative way.

14 'Canon van het Land van Vollenhove.' regioncanons.nl. n.d.

15 Karin Tilmans, 'Republikeins burgerschap en het civic humanism in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden, 1477-1566.' eds. Kloek, Joost and Karin Tilmans. (eds) *Burger*. (Amsterdam 2002), p. 83.

16 Simon Schama, *The Embarrassment of Riches. An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age*. Hammersmith, (London 1987), pp. 83, 298, 306-310.

17 Anke van der Woud, *De Bataafse Hut*. (Amsterdam 1990), pp. 10-12.

18 Tilmans, 'Civic humanism', pp. 81-82.

19 Guerber, *Legends of the Rhine*, pp. 1-4.

> THE PUBLIC VOTED FOR THE
TOUTENBERG AS SYMBOL OF
REGIONAL IDENTITY,
PAINTING BY
J. CAMERLINCK
1660

3. DISCUSSION

The study of the development of country houses and castles in the United Kingdom and Germany highlights the importance of public valorisation and perception for the preservation work of historical objects. May it be a value in terms of aesthetics, artistic appreciation, touristic interest or inclusion into a national narrative, the need for preservation and protection is most strongly felt if at least one of these factors is given. So what can heritage practitioners in the Netherlands take away from this? Unfortunately, the just mentioned factors not only interact in a positive but also in a negative way with historical objects. For example, a country house which is deemed valuable by tourists or a local community for its aesthetics could be irreversibly damaged by the trampling feet of visitors or the construction of added facilities like restaurants.

A castle which manages to attract an outstanding number of tourists and income through immersive story telling or its connection to folklore could receive governmental funding but, at the same time, the masses of visitors could also lead to the local community's estrangement with the castle. These considerations about the physical and metaphorical sustainability of heritage management make it difficult to derive direct practical advices from this study. If not for the ever growing lack of financial means for preserving country houses and castles in the Netherlands, the safest strategy to protect them from destruction would probably be shutting out the public or not using the buildings at all. This way the material could be restored to fit to a certain defined 'original' state and then preserved in this state without the threat of human interference. However, it is questionable if this is truly feasible.

This solution heavily relies on intensive funding from the state and associations or sufficient revenue generated through agriculture and other sources of income that do not involve public access.

And admittedly, tourism only rarely frees castle and country house managers or owners from their financial problems. However, there are still strong arguments speaking for the opening up of castles and country houses for the public. For instance, such imposing structures were always constructed in order to fulfil a certain function as fortification, status symbol or community centre. And their value largely lay in these functions, which most often included some level of public participation – physically or metaphorically. This aspect becomes even more important in these days when practitioners can less and less rely on governmental support and more on the people's awareness for the endangered state of heritage which will then hopefully turn into financial aid. But the nature of humankind works in a way that people are often quite unwilling to spend money on things that do not carry a direct value or use for them. And so workers in the field of heritage preservation need to ask themselves how they can make the historical objects

that are under their care valuable and usable for the public. The easiest solution for this challenge would be to open the gates and grant access, which does not necessarily have to mean mass tourism. A good management can find a middle way between total seclusion and a total sell-out. Visitor numbers can be limited through defined opening hours only during selected seasons or only for events. And if the opening of the actual building is absolutely not possible because of the sensitive state of the material then at least the grounds around the castle or country house can be made accessible. In this way, tourism or, in order to use a less negatively tinged word, leisure activities can indeed become manageable. The hope that lies underneath this process of opening up is that by being able to use and to experience historical objects, visitors will learn to value them and understand the necessity of protecting them. But physical access is not always sufficient to create this sense of awareness. Ideally, visitors to a country house or a castle will also identify with its history and the values it represents. This is only rarely achieved by merely wandering around but is most often the effect of an emotional response to the place and its story. And this is where heritage management has to take action. The study of Romantic tourism shows us how important legends and folk tales were for the visitor's emotional engagement with a place. Those in charge of presenting and managing historical objects today can learn from this by trying to tell the stories of a castle or country house in a compelling way. For example, already existing local tales about a castle could be used to attract interest which then again can be used to educate visitors about the history of the structure and its importance. This can involve new techniques of display which do not have to involve invasive reconstructions of the building. A simple tool like headphones playing music that fits to the respective story that is being told or room that is being visited can help to create an effective response to the space. Another strategy could be to challenge traditional images about themes like nobility, religion or arts that have been institutionalised in the Dutch national narrative. Modern heritage presentation should leave room for renegotiation of well-established notions and be thought-provoking instead of just dryly repeating facts over and over again. In this way, a deep and long lasting understanding of the importance of a visited place can be achieved on a personal and eventually on a societal level.

Tourism is neither a magical cure for financial problems nor one of the Apocalyptic riders. A look at the history of the function and interpretation of country houses in the United Kingdom and of castles in Germany reveals the patterns in which valorisation of historical objects works. Tourism is clearly one of the most influential factors in this process along with arts, general developments in society and national identities. These factors can have both a positive as well as a negative effect on the way castles and country houses are valued by individuals or a community. Today's Dutch heritage management cannot ignore this aspect of valorisation in their everyday work because it decides on the amount of funding and general support historical objects receive. As a consequence, tourism as a way of making history usable and thus valuable for people should not be condemned but seen as an opportunity. Clever and sustainable management can ensure a balance between mass tourism and complete isolation and even if usage is completely unfeasible in some cases because of concerns about the threat to the material, then there can still be a fruitful interchange between the two sectors. While the tourism sector can learn from heritage experts to consider the effects of overuse, the sector of heritage management can learn to be more open towards new techniques of story-telling and presentation. ■

> THE MUIDERSLOT. PHOTO BY PETER VAN DER WIELEN

EERDE EN HET BELEG

> door Rob Gruben

Rob Gruben is eigenaar van BAAC bv

Nabij het Overijsselse Ommen ligt kasteel Eerde, een statig landhuis dat in 1715 zijn huidige vorm verkreeg. Het interieur ademt tot op de dag van vandaag die achttiende-eeuwse sfeer, met onder andere enkele in Lodewijk XIV-stijl uitgevoerde schouwen. Het huis was in die periode in bezit van de familie Van Pallandt. Een telg van dat geslacht schonk het in 1923 aan de theosofische beweging 'De Ster van het Oosten', die in Jiddu Khrishnamurti de wederopgestane Christus zag. Op haar hoogtepunt telde die beweging meer dan 40.000 leden! Te Eerde gaf Krishnamurti vanaf het begin – in de zogenaamde sterkampen – voor een groot internationaal gezelschap voordrachten, maar hij voelde zich in toenemende mate ongemakkelijk in zijn rol als wereldleraar of zelfs verlosser. In de zomer van 1929 nam hij daarom openlijk afstand van de hele beweging en een jaar later zegde hij zelfs zijn lidmaatschap van de Theosofische Vereniging op. Vanaf dat moment tot aan zijn dood in 1986 zou zijn leven in het teken staan van de verkondiging van een 'waarheid zonder weg', een algemene waarheid dus, die geen formele organisatiestructuur behoeft. Het kasteel werd na deze roerige periode teruggegeven aan de familie Van Pallandt. Dat was in 1931. Tegenwoordig is het eigendom van de vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten. Naast deze interessante theosofische periode is Eerde ook bekend vanwege een belegering die een houten voorganger van het huis heeft ondergaan. In onze tijd zouden wij wellicht veronderstellen dat hout veel kwetsbaarder is dan natuur- of baksteen, zeker wanneer het wordt toegepast bij gebouwen als kastelen, die immers weerbaar dienen te zijn. Ook rotting en brandgevaar lijken op de loer te liggen. Het uit 1380 daterende beleg van kasteel Eerde nuanceert dit echter. Eerde, een 'uyter maten sterck kasteel van steen ende hout' bleek aan het einde van de veertiende eeuw namelijk nog volkomen geschikt om weerstand te bieden aan een zwaar

beleg. Er werden met een blijde blokken steen van wel 1.300 pond tegen het kasteel geslingerd, maar deze 'scaden den houten huse niet, want die stenen stejten daer weder of, oft ballen geweest hadden, want die stilen ende balken waren so dicke alse molenstanders, ende stonden bijdicke, die een bij den anderen, mer dat steenwerck worpen sij alle te stucken'. De houten delen van het kasteel waren dus beter tegen de beukende blijdestenen bestand dan de in steen opgetrokken muren! Na een belegering van vijf weken werd het huis eindelijk overgegeven, waarbij eigenaar en roofridder Evert van Essen nota bene een maand de tijd werd gegund om zaken uit het kasteel te halen die hij wilde behouden! Maar ook toen die periode voorbij was konden de overwinnaars nog niet aan slopen denken, want 'dat houtwerck was so sterc, dat mens mit geenre conste ontsloepen mochte. Ende doe stac men den brant daer in, ende 't bernde een gantse maent lang'. Dat laatste zal zeker wat overdreven zijn geweest, maar we kunnen ons wel wat voorstellen bij de beeldende beschrijving van de chroniqueur. Van Slichtenhorst spreekt in zijn *Geldersse Geschiedenissen* met betrekking tot Eerde over 'een nieuwljx opgeworpen Slot'. Het kasteel zal dus ten tijde van het beleg hooguit één à twee decennia oud zijn geweest, en daarmee een bouwtijd in het derde kwart van de veertiende eeuw bezitten. In het aangehaalde citaat is er sprake van dat het kasteel uit zowel hout- als steenbouw bestond. Uit Duitse en Engelse studies weten we dat dit veel vaker voorkwam. Vrijwel zonder uitzondering werd het materiaal door elkaar gebruikt. Hooguit overheerste het een boven het ander, maar in feite is dat een nuance. Dat de stenen onderdelen veelvuldiger bewaard zijn gebleven zegt dan ook niets over de frequentie van toepassing, maar enkel iets over de bestendigheid van het materiaal. Het zou daarom onjuist zijn te spreken over een ontwikkeling van hout naar steen; het was meestal een mengvorm. ■

ONDERZOEK NAAR BUITENPLAATSEN, LANDGOEDEREN EN
VILLA'S AAN DE TU DELFT

VAN THEEKOEPSEL TOT CARAVAN

> **Gerd Verschuur-Stuip**

Universitair docent landschapsarchitectuur en erfgoed TU Delft

'Van theekoepel tot caravan'; met die woorden begon landschapsarchitect Frans Maas in 1967 zijn inaugurele rede als eerste hoogleraar Landschapsarchitectuur aan de faculteit der Bouwkunde van de Technische Universiteit in Delft.¹ Daarmee startte een jarenlang onderzoek onder verschillende hoogleraren en medewerkers naar vele Italiaanse, Engelse, Franse en Nederlandse buitenplaatsen, landgoederen, kastelen, paleistuin, villa's – kortweg samengevat in dit artikel met de term buitenplaatsen. Opvallende resultaten uit de afgelopen vijftig jaar zijn de analysemethoden die de relatie tussen huis, tuin en landschap beschrijven, bijdragen aan wet- en regelgeving en nieuwe inzichten voor het definiëren van buitenplaatsenlandschappen.

WETENSCHAPPELIJK TUINIEREN; ANALYSE VAN HUIS, TUIN EN LANDSCHAP

Als men aan buitenplaatsen en landgoederenonderzoek denkt, dan is de TU Delft meestal niet als eerste in beeld. Toch staat dit onderwerp al lange tijd op de wetenschappelijke onderzoek-agenda van verschillende afdelingen binnen de faculteit der Bouwkunde, wetenschappelijk ingebed in zowel het landschapsarchitectonische onderzoek van de afdeling Urbanism, als het historische en erfgoedonderzoek van de afdelingen Architecture en Architectural Engineering.² De belangrijkste kenmerken van het Delftse wetenschappelijke onderzoek zijn een sterke fo-

> HET OUDE HOOFDGEBOUW VAN DE TU DELFT, NU ONDERKOMEN VAN DE AFDELING ARCHITECTUUR. FOTO AUTEUR

cus op de ruimtelijke relatie van het *ensemble* van interieur, tuin en landschap. Ook richten we ons op beleid, wet- en regelgeving, de transformatie van buitenplaatsen en groeiende aandacht voor internationale en nationale buitenplaatslandschappen. Deze verschillende invalshoeken zullen in dit artikel worden beschreven aan de hand van de vakinhoudelijke bijdragen van vier prominente hoogleraren; Frans Maas, Clemens Steenberg, Coen Temminck Groll en Eric Luiten.

Vanaf het moment dat Maas de eerste lector Landschapsarchitectuur Jan Bijhouwer (1898-1974)³ opvolgde, groeide het buitenplaatsenonderzoek. Maas was hoogleraar tot 1992 en werd opgevolgd door zijn voormalig student Clemens Steenberg, die in 2011 met emeritaat ging. Hoewel Steenberg de leerstoel

1 F. Maas, *Van theekoepel tot caravan, de buitenplaats als bijdrage tot landschapsvorming* (Delft 1967).

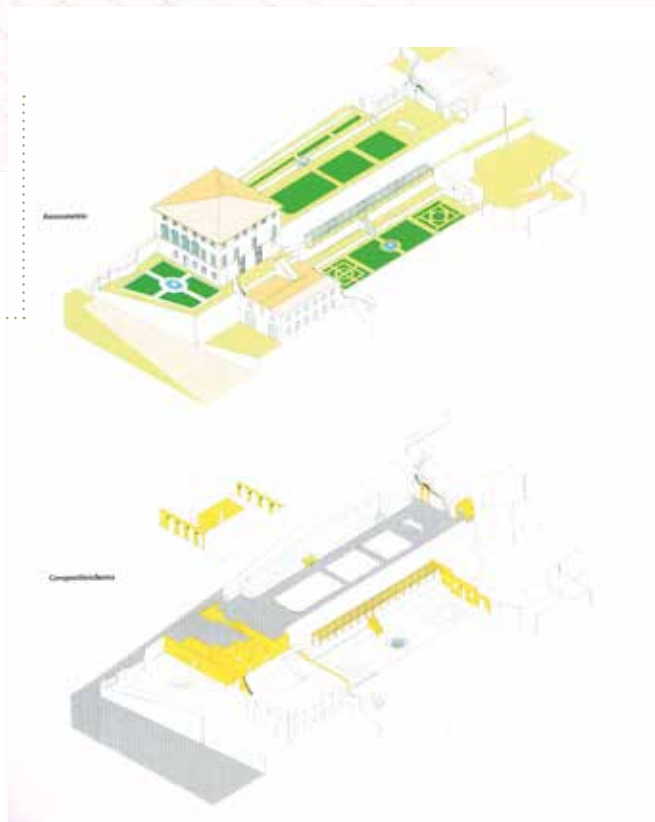
2 Vanwege het internationale karakter van de faculteit zijn de afdelingen allemaal in het Engels genoemd, maar om de leesbaarheid van het artikel te vergroten zal het onderscheid tussen de verschillende afdelingen grotendeels achterwege worden gelaten.

3 In zijn brede repertoire zat een studie naar de spreiding van buitenplaatsen in ons land, gebaseerd op de geomorfologie; J.T.P. Bijhouwer, *De Nederlandsche Buitenplaats* (Amsterdam 1946).

> FIGUUR 1, 2 EN 3.

bekleedde, heeft hij altijd zeer nauw samengewerkt met Wouter Reh. Ook waren er warme banden met Eric de Jong. Steenbergen was een uitgesproken wetenschapper, die bezig was met het uitwerken van theorieën en methoden voor het jonge vak landschapsarchitectuur. Maas en Steenbergen hebben dit vak een eigen kleur gegeven, waarbij nadrukkelijk de relatie met architectonisch ontwerpen en stedenbouwkunde werd gezocht, vanuit het idee dat een tuin of een landschap gezien en geanalyseerd kon worden als een ruimte, als architectuur. Daarom wordt dit onderzoek 'ruimtelijk onderzoek' genoemd en werden de analysemethoden afgeleid van architectuuronderzoek. De buitenplaats werd niet primair geanalyseerd als een compositie van lijnen en vlakken (2D) met veel aandacht voor stijlkenmerken en datering van gebouwde of tuinelementen, maar als een structuur van (groene) ruimten of tuinkamers, die door assen met elkaar zijn verbonden (3D). Huis en gebouwde of groene objecten onderstrepen deze structuur. Tekeningen en historische kaarten spelen een belangrijke rol bij het onderzoek in Delft. Door gebruik van verschillende perspectivische projecties (vogelvlucht-perspectief, axonometrie enz.) kunnen deze ruimten expliciet worden getoond. Stijlperiodes, familieverbanden, vormgeving en datering fungeren slechts als bredere context. Zo heeft Delft een eigen *couleur* ontwikkeld ten opzicht van de opleidingen architectuurgeschiedenis in Nederland. De methode kende vier lagen; grondvorm, ruimtevorm, programma en beeldtypen, die zowel de samenstelling van de fysieke tuin als de ideeën van de eigenaar of ontwerper kunnen benoemen. Clemens Steenbergen en Wouter Reh promoveerden bij Maas op de renaissancetuinen van Italië (rationele tuinen genoemd), de barokke tuinen van Frankrijk (formele tuinen) en de tuinen in de landschapstijl in Engeland (picturale tuinen). De belangrijkste tuinen werden in 2003 verzameld in *Architectuur en Landschap*⁴ Verschillende deelstudies van collega's verschenen als losse publicatie, zoals de inspirerende studies over Palladio's villa's in het landschap van de Veneto van Gerrit Smienk en Johannes Niemeijer.⁵ Deze beschrijven de verschillende methoden die Palladio toepaste om de villa's vanuit het interieur aan het landschap te verbinden. Ook was Steenbergen betrokken bij de commissie Buitenplaats onder leiding van Carla Oldenburger, die verantwoordelijk was voor de herinventarisatie Nederlandse buitenplaatsen. Het was Wouter

Reh die zijn onderzoekswerk als 'wetenschappelijk tuinieren' betitelde bij zijn afscheid van de TU Delft.

VILLA MEDICI ALS VOORBEELD

Figuren 1, 2 en 3 laten enkele afbeeldingen zien van de analyse van Villa Medici in Florence. De essentie van huis en tuin werd getekend en in woorden omschreven. De omgeving, het landschap, werd uitgebeeld met een rasterachtige constructie, waardoor de nuances in de topografie duidelijk werden en zichtlijnen goed zichtbaar waren. Daarnaast bood de analyse een overzicht en daarmee de betekenis van alle grote en kleine gebouwde en tuinelementen. Zo werd het doel van de tuinaanleg duidelijk en kon de gebruikte ontwerpmethodiek ook in nieuwe tuinontwerpen worden toegepast. Het is niet verwonderlijk dat dergelijk onderzoek zich ontwikkelde in Delft. Delft is een toegepaste wetenschappelijke universiteit, met een focus op techniek (en beta-wetenschappen). Toegepast onderzoek zet wetenschappelijke kennis, methoden en inzichten in bij het oplossen van problemen of het ontwikkelen van praktisch bruikbare producten, methoden of oplossingen. Daarmee verschilt toegepast onderzoek van fun-

⁴ C. Steenbergen, *Stap over de Horizon, een ontleding van het formele ontwerp in de landschapsarchitectuur* (Delft 1995); W. Reh, *Arcadia en Metropolis, het landschap experiment van de Verlichting; Anatomie van het picturale ontwerp* (Delft 1996); C. Steenbergen en W. Reh, *Architectuur en landschap. Het ontwerpexperiment van de klassieke Europese tuinen en landschappen* (Bussum 2003).

⁵ G. Smienk en J. Niemeijer, *Palladio, de villa en het landschap* (Bussum 2011).

> WATER IN BEECKZANGH

damenteel onderzoek, wat in architectuurhistorische opleidingen meestal gangbaar is. Fundamenteel onderzoek heeft niet ten doel een vooraf vastgesteld praktisch vraagstuk op te lossen. Delfts onderzoek legt de nadruk op maatschappelijke verantwoording en relevantie voor het nu.

VAN BUITEN PLAATS TOT HERITAGE LANDSCAPES; NEDERLANDSE VOORBEELDEN

Waar in het Delftse onderzoek buitenlandse hoogtepunten de hoofdtoon en het referentiekader vormden, zo stond het Nederlandse oeuvre centraal in het onderwijs. Jarenlang analyseerden Delftse studenten vele Nederlandse buitenplaatsen, landgoederen en kastelen. In 1999 werd het eerste afstudeeratelier 'Buiten Plaats' gestart, waarin studenten de ontwikkeling rond buitenplaatsen en het huidige buiten wonen bespraken. Dit was toen een unicum in het afstudeertraject. Per jaar werden de uitkomsten gebundeld en van introducties voorzien door de medewerkers van de leerstoel landschapsarchitectuur. Tegenwoordig is het onderzoek naar groen erfgoed en buitenplaatsen onderdeel van de minor Heritage & Design en in de mastertrack (afstudeerrichting) Landschapsarchitectuur. Daarin worden jaarlijks vakken aangeboden onder de titel Heritage Landscapes, waarin buitenplaatsen, landgoederen en kastelen altijd aan de orde komen. Voorbeelden van opdrachten zijn de analyses van en vooruitstrevende visies voor de transformatie van buitenplaatsen in Renkum, met een vervolgonderzoek naar de ontwikkeling van lanen rondom Renkum in de afgelopen 150 jaar.⁶ De medewerkers Steffen Nijhuis en Michiel Pouderoijen waren nauw betrokken bij het maken van de permanente tentoonstelling op Beeckestein. In het project 'oral history' werkte de TU Delft samen

met Berit Piepgras en Thomas Vroege voor het Erfgoedhuis Zuid Holland. Het resultaat was een serie YouTube filmpjes, die in 2016 een vervolg krijgen. Nieuw in dit project was dat niet het verhaal van de eigenaren en/of bewoners werd opgenomen, maar het verhaal van een object, een boom of een beeld dat door betrokkene werd toegelicht. Dit leverde filmpjes over het 'tillebeest' op Oud Poelgeest en de leifruitbomen en muren van Pieter de la Court van der Voort op zijn Berbice.⁷

BUITENPLAATSEN EN WET- EN REGELGEVING

Naast de analysemethode van het landschapsarchitectonische lezen van buitenplaatsen was er groeiende aandacht voor het wettelijk beschermen van buitenplaatsen in Nederland. Deze insteek kwam van restauratie architect Coen Temminck Groll (1925-2015) die als hoogleraar Restauratie/Architectuur tussen 1973 en 1986 een zeer belangrijk stempel op het vakgebied drukte. Deze opvallende persoonlijkheid – met vlinderdas – was niet onbekend met het onderwerp buitenplaatsen en kastelen. Zijn dissertatie ging over middeleeuwse stenen huizen (1963) en hij was betrokken bij de restauraties van Amerongen en Cannenburgh.⁸ Onder zijn leiding verscheen in 1974 het bekende proefschrift van Henri van der Wijck *De Nederlandse buitenplaats; aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel*. Daarin deed Van der Wijck

⁶ G. Verschuure-Stuip, L. Dijkstra en K. Cubbels-Guillen, 'Bomen besturen geen auto's', *Groen*, 03-2016, 22-28.

⁷ <http://www.geschiedenisvanzuidholland.nl/nieuws/de-bijzondere-geschiedenis-van-berbice>

⁸ P. Meurs, 'In memoriam; prof dr ir C. Temminck Groll (1925-2015)', *Delta* 19 februari 2015.

> PALEIS SOESTDIJK.
FOTO AUTEUR

aanbevelingen om de buitenplaatsen als ensemble van huis en tuin te beschermen; iets dat eerder in wetenschappelijke publicaties wel was beschreven, maar weinig bodem kreeg. Wat zijn dissertatie Delfts maakte, was dat Van der Wijck de typologie van buitenplaatsen en de beleids- en wetsvoorstellen in één document samen bracht. Dit proefschrift resulteerde in nieuw beleid door Rijksdienst voor de Monumentenzorg (nu Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed) dat we kennen als de *Verfijningsopgave Historische Buitenplaatsen* (1992-2005) en die Van der Wijck zelf, als medewerker van de RdMz, had helpen opzetten.

De invalshoek van bescherming kwam ook naar voren in het door Lucia Albers in Delft verdedigde proefschrift over een integraal multi-criteria waarderingssysteem voor buitenplaatsen, waarbij de buitenplaatsen in het Kennemerland centraal stonden (1987).⁹ Via het Belvédère project *Landgoederen Verbinden* was ikzelf betrokken bij het provinciale buitenplaatsenbeleid in Noord- en Zuid Holland en benadrukte de noodzaak van bescherming van de omgeving (biotoop) van buitenplaatsen. Dit is nu provinciaal beleid voor Zuid-Holland en Utrecht.¹⁰

ERFGOEDBENADERINGEN

Als voortvloeisel uit de Nota Belvédère (1999) kreeg Delft tussen 2004 en 2014 een leerstoel Erfgoed en Ruimte, bekleed door landschapsarchitect Eric Luiten. Luiten was daarvoor nauw betrokken bij het opzetten van de transformatieplannen van het Belvédèreproject Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW). Binnen de

Nota Belvédère was de NHW vervulde dit grootste landschappelijke erfgoed een voorbeeldfunctie. Hoewel de Nota Belvédère geen wetenschappelijke pretenties had, leverde het project interessante kennis en inzichten op hoe om te gaan met grootschalig landschappelijk erfgoed. Deze kennis werd ook gekoppeld aan de buitenplaatsenlandschappen in ons land. Luiten onderstreepte steeds dat historie de kracht heeft om zich te verbinden aan nieuwe ruimtelijke opgaven, die worden uitgewerkt door stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten. In het debat op de faculteit ging het niet alleen over restaureren en conserveren, maar vaker over transformatie, hergebruik, re-conceptualisering en andere vormen van het (narratief) beleefbaar maken van het verleden. De drie Belvédèrehoogleraren vatte deze methoden samen met de termen factor, sector en vector (2012).¹¹ Sector stond voor het behoud en restauratie van onze gebouwde monumenten binnen de sector monumentenzorg. Een van de erfenissen van de Belvédère periode (1999-2009) was dat erfgoed niet alleen gaat om het behouden van een (relatief) kleine hoeveelheid beschermde monumenten, maar dat alle historische sporen uit onze omgeving een verleden hebben dat kan worden ingezet in nieuwe planvorming. Inmiddels wil erfgoed zich steeds meer manifesteren als de richtingbepa

⁹ L.H. Albers, *Het gewichtloze gewogen; cultuurhistorische betekenis van landgoederen geëvalueerd met behulp van multicriteria analyse* (Delft 1987).

¹⁰ P. van Veen e.a. *Visie Landgoederenzone, Zuid- en Noord-Holland* (Amsterdam, 2007); G. Verschuure- Stuij, 'Landgoederen bij Wassenaar wordt beschermd', *Nieuwsbrief voor Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschappen en Monumenten*, 2 (6), 2007, 18-20.

¹¹ J. Janssen e.a. *Karakterschetsen, Nationale Onderzoeksagenda, Erfgoed en Ruimte* (Amersfoort 2014).

> HOFWIJCK AAN DE VLIET.
FOTO AUTEUR

den twee lopende promotieonderzoeken die over buitenplaatsen en landgoederen in Nederland gaan.

PROMOTIEONDERZOEK

In de afgelopen jaren is in Delft op dit terrein een aantal proefschriften verschenen. In 2015 beschreef Steffen Nijhuis in zijn dissertatie de landschappelijke analyse van het Engelse landgoed Stourhead met behulp van GIS. Hoewel de nadruk lag op het gebruik van computerprogramma's, leverde deze methode van kijken nieuwe inzichten op over de aanleg van dit landgoed en het belang van de wandeling en beleving in de Engelse landschapsontwerpen.¹³ Saskia de Wit promoveerde op de typologie van de omsloten tuinen. Zij verbond dit met het onderwerp *place identity*; een

lende rode draad in nieuwe ontwikkelingen: een vector dus. Vooral in de vector-benadering groeide de aandacht voor de immateriële kant van erfgoed: de beleving of het narratief van een gebied. Het verhaal van de plek is belangrijk omdat dit zorgt dat we ons ermee verbonden voelen.

Net zoals Frans Maas in zijn studies van de verschillende Nederlandse landschappen de essentiële landschappelijke elementen benadrukte,¹² onderstreepte Luiten steeds het belang van het benoemen van de essenties of karakteristieken van het historische, culturele landschap. Dit typeert ook de aanpak van Paul Meurs, hoogleraar waardebepaling, die in de afgelopen jaren aan meerdere grootschalige landschappelijke erfgoedprojecten heeft gewerkt. Want door het analyseren van de stedelijke en landschappelijke karakteristieken kan de essentie van een landschap worden benoemd en gebruikt in allerlei nieuwe transformatiemethoden. Deze ideeën beïnvloed-

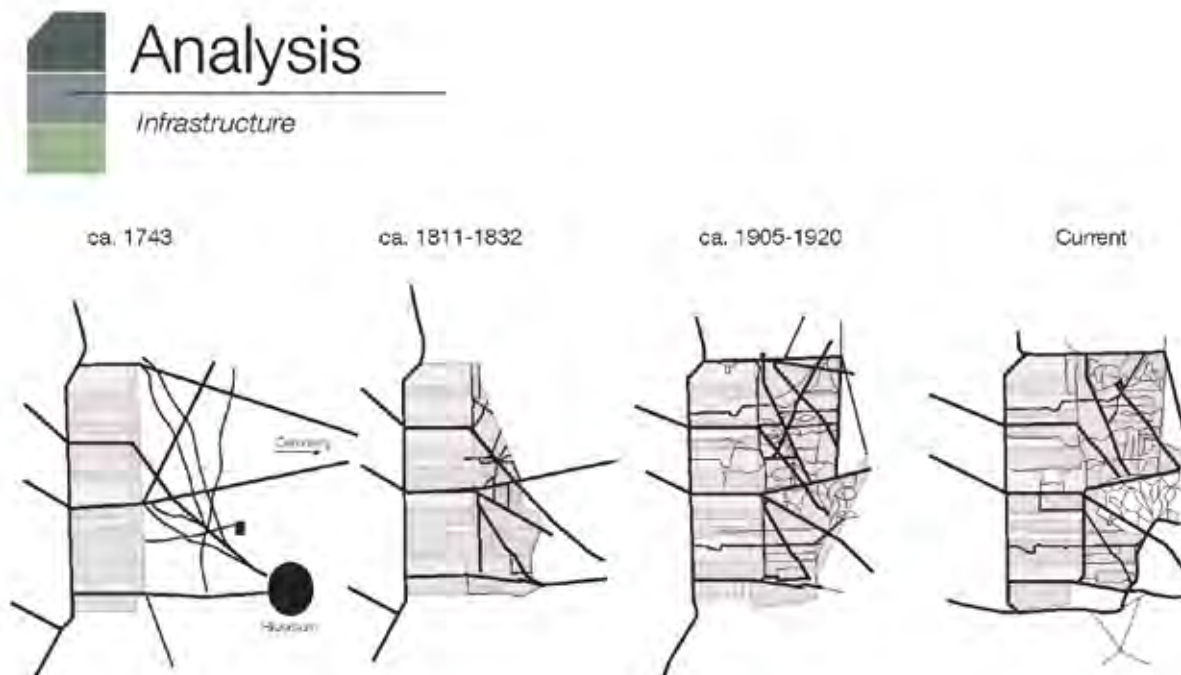
thema in de landschapsarchitectuur dat uitgaat van het idee dat elke plek een eigen karakter heeft, een 'genius loci' of 'sense of place'. De Wit benaderde de plaats vanuit de zintuiglijke beleving ervan. Bovengenoemde proefschriften gebruikten de methoden van Steenbergen en Reh.

In enkele lopende promotietrajecten zien we een nieuwe invalshoek verschijnen, namelijk die van het definiëren van de buitenplaatsenlandschappen. Niet alleen de individuele tuinen in het landschap, een buitenplaatslandschap, maar vooral de relatie tussen groepen van buitenplaatsen met de omgeving, de buitenplaatsenlandschappen staan hierin centraal. Het onderzoek van Rodrigo Dias bijvoorbeeld gaat over landschappelijke verbinding van de Quintas landgoederen in het Tagus rivierengebied bij Lissabon.

Ikzelf schrijf over de bouwstenen (vestigingsfactoren) van het buitenplaatsenlandschap van Holland in de zeventiende en achttiende eeuw onder de titel 'Welgelegen'.¹⁴ De basis voor het proefschrift lag in het eerder genoemde project *Landgoederen*

¹² Buro Maas, *Bebouwing en Landschap* (Den Haag 1979).

¹³ S. Nijhuis, *GIS-based landscape design research* (Delft 2015).

Over time, the infrastructure network grows and changes. Mainly the extension to the east created more internal and external connections. In addition there is a clear development of paths along the parcels, which connects certain parcels together, or are connecting to the bigger network.

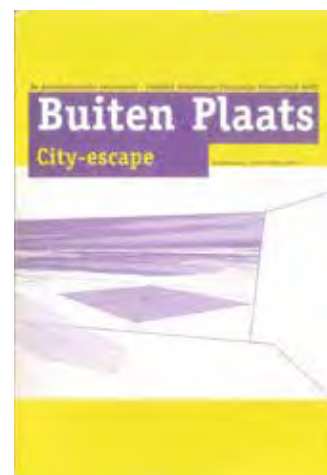
> FIGUUR 11. GRAVELAND 2015

Verbinden en publicaties over omgevingsbescherming van buitenplaatsen.¹⁵ Onlangs is het ruimtelijke en cartografische onderzoek van Els van der Laan naar de landschappelijke betekenis van de architectonische karakteristieken van de landschapsparken tussen 1800-1850 in Noord Nederland goedgekeurd voor uitwerking. Dit onderzoek kende zijn oorsprong in het boek *Roodbaards Rijkdom*.¹⁶ Dit onderstreept dat het huidige erfgoedonderzoek naar buitenplaatsen zich beperkt tot het (behouden en) benoemen van de tuinstructuren. Ook wil het de buitenplaatsen positioneren als onderdeel van de lokale en regionale identiteit en landschappelijke beleving. Dit sluit aan bij de lijn die door Maas en Luiten is ingezet en de ontwikkelingen in beleid, wet- en regelgeving. De aanwijzing beschermd gezicht *Landgoederenzone Wassenaar, Voorschoten en Leidschendam-Voorburg* leidde tot het instellen van de landgoed- en buitenplaatsbiotoop in de provincies Zuid Holland en Utrecht. Het luidde een derde fase in van het wettelijk bescherming van buitenplaatsen. Tot de jaren zeventig van de twintigste eeuw werd het wettelijk beschermen van buitenplaatsen en landgoederen in Nederland geregeld in sectorale wetgeving: voor gebouwen in de Monumentenwetgeving en voor bomen en bosopstanden in de Natuurschoonwet. Vanaf de jaren zeventig werd benadrukt dat een buitenplaats een *ensemble* van huis en tuin is en dat het als ensemble dient te worden beschermd. Dit resulteerde in de eerder genoemde *Verfijningsopgave Historische Buitenplaatsen*. Vanaf 2007 zien we een groeiende aandacht in het benoemen en beschermen van de relaties van buitenplaatsen onderling en met de omgeving. Provin-

ciaal en rijksbeleid richt zich nu ook op het benoemen van buitenplaats structuren, buitenplaatsenzones of buitenplaatsenlandschappen.¹⁷

TOT BESLUIT

Het buitenplaatsenonderzoek aan de TU Delft wordt uitgevoerd vanuit een breed en internationaal perspectief en is ingebed in stedenbouwkunde, geschiedenis en erfgoedonderzoek. Het levert analysemethoden van het *ensemble* van huis, tuin en landschap, voor beleid en wetgeving, voor erfgoedbenaderingen en -methoden en het beschrijven van buitenplaatsenlandschappen. De buitenplaatsen worden geanalyseerd op verschillende schaalniveaus; van de individuele buitenplaatsen tot aan buitenplaatsenlandschappen. In de toekomst hoopt de TU Delft nog veel projecten op het gebied van buitenplaatsen en landgoederen uit te voeren. ■

14 G. A. Verschuure, 'Een vermaeckelijk uitzicht. Landschap en compositie in het ontwerp van Hollandse buitenplaatsen, A pleasing view. Landscape and composition in the design of Holland's country estates', in: Henk Engel (red.), *Over Holland 12/13* (Nijmegen 2013), 81-97.

15 Zie noot 13; G.A. Verschuure-Stuip, 'De buitenplaatsbiotoop of landgoedbiotoop. Nieuwe allianties in de bescherming van buitenplaatsen en landgoederen (Zuid Holland en Utrecht)', *Vitruvius*, 33 oktober, 2015, pp. 14-19.

16 E. van der Laan, W. Ottens, *Roodbaards Rijkdom Landschapsparken in Noord Nederland. Friesland, Groningen, Drenthe*, (Leiden 2013).

17 G.A. Verschuure-Stuip, 'De buitenplaatsbiotoop of landgoedbiotoop. Nieuwe allianties in de bescherming van buitenplaatsen en landgoederen (Zuid Holland en Utrecht)', in: *Vitruvius*, 33 (2015), p. 14-19.

> TROMPENBURG BIJ 'S GRAVELAND.
FOTO AUTEUR

OMGANG MET KASTEELPLAATSEN

> **Eline van Rossum**

is afgestudeerd voor de master Erfgoedstudies (deeltijd) aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Zij schreef haar afstudeerscriptie Sturing op de omgang met kasteelplaatsen door gemeenten. Van A(mbitie) naar B(estemmingsplan) in opdracht van de NKS.

In het NKS-rapport 'Een toekomst voor een verdwenen verleden' is een eerste inventarisatie gemaakt van de omgang met kasteelplaatsen in de provincie Utrecht. Hierin concludeert NKS Kenniscentrum voor Kasteel en Buitenplaats dat bedreigingen moeilijk het hoofd geboden kunnen worden, omdat veel onderdelen van de kasteelplaatsen niet wettelijk zouden zijn beschermd. Vanuit de NKS kreeg ik de vraag om de omgang met kasteelplaatsen nader te onderzoeken.

KASTEELPLAATSEN

Een kasteelplaats bevat – veelal archeologische – overblijfselen van een kasteel en soms zijn bij het kasteel horende bouwwerken of landschappelijke elementen bewaard gebleven. Uit voorbeeldstudies is gebleken dat er veelal sprake is van historische gelaagdheid. Zo is in een aantal gevallen op de plaats van een voormalig kasteel in een latere periode een nieuw hoofdhuis geplaatst. Soms bevinden zich hierin nog de resten van het oorspronkelijke kasteel. Ook zijn onderdelen van de kasteelplaats herbouwd of nieuw toegevoegd (bijvoorbeeld een boerderij, toegangshek of een tuin). Deze latere toevoegingen zijn – in tegenstelling tot het kasteel zelf – vaak nog aanwezig. De verschillende onderdelen van een kasteelplaats vertellen het verhaal van die plek en maken het verleden beleefbaar.

Via voorbeeldstudies is de omgang met kasteelplaatsen nader onderzocht. Gezien de beperkt beschikbare tijd was het alleen mogelijk om een kleine steekproef uit te voeren. Er is gekozen om

> HET KASTEELLEILAND VAN DEN HOET BIJ VLEUTEN. FOTO HENK BOL 1991

de omgang met kasteelplaatsen te onderzoeken in het gemeentelijk beleid van drie gemeenten die in het verleden één of meer grootschalige uitbreidingsopgaven vanuit de Rijksoverheid hebben gehad: Nieuwegein, Houten en Utrecht-Leidsche Rijn. In totaal zijn negentien kasteelplaatsen onderzocht.

WAAROM BELEID OPSTELLEN?

Zowel de NKS als de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) zien een groeiende belangstelling voor kasteelplaatsen. Zij signaleren echter ook aandachtspunten en bedreigingen. Kasteelplaatsen verdwijnen onder andere onder woonwijken, bedrijventerreinen en infrastructuur. Een ander aandachtspunt is de groeiende maatschappelijke behoefte om het verleden te 'beleven'.

> DE RESTEN VAN HET HUIS TE VLEUTEN. FOTO PETER VAN DER WIELEN 2003

Kasteelplaatsen kunnen in deze behoefte voorzien, doordat zij veel vertellen over de historie van een plek. Zo willen sommige eigenaren kasteelplaatsen recreatief ontwikkelen of het verdwenen kasteel visualiseren of reconstrueren.

In *Een toekomst voor kasteelruïnes. Een handreiking voor de instandhouding van archeologische kasteelterreinen en kasteelruïnes* uit 2012 heeft de RCE de hoofdcriteria opgenomen die zij hanteert om monumentale waarden van archeologische terreinen, kasteelruïnes en -restanten eenduidig vast te stellen. De RCE constateert dat een kasteelplaats (een bepaalde mate van) waarde representeert. Zo vertelt een kasteelplaats bijvoorbeeld het verhaal van de bouw- en gebruiksgeschiedenis van dit type complexen en heeft deze dus informatiewaarde. En zijn kasteelterreinen met zichtbare resten en kasteelterreinen met ondergrondse archeologische resten die als 'lieu de memoire' bekend staan, in principe altijd beschermingswaardig. Daarnaast constateert de RCE dat de maatschappelijke belangstelling voor kastelen in Nederland groot is. De plekken waar ze vroeger hebben gestaan of waar nog overblijfselen zichtbaar zijn, spreken tot de verbeelding en prikkelen de fantasie.

In de *Handreiking Erfgoed en Ruimte* maakt de RCE onderscheid tussen waardevast en waardevol erfgoed. Waardevast erfgoed is bijzonder erfgoed met een beschermde status. Zo kan een gemeente er bijvoorbeeld voor kiezen om erfgoed als gemeentelijk monument aan te wijzen. Waardevol erfgoed is bijzonder erfgoed zonder beschermde status. Voor erfgoed dat tot deze laatste categorie behoort, kan de gemeente aanvullend eigen ambities en maatregelen opstellen. De gemeente beschikt binnen de geldende juridische en bestuurlijke kaders over een eigen beleidsruimte (bijvoorbeeld structuurvisie, erfgoednota en cultuurhistorische waardekaart) en eigen instrumenten (bijvoorbeeld bestemmingsplan, beheersverordening, omgevingsvergunning en gemeentelijke verordening). Om erfgoed juridisch of planologisch te borgen, beschikt de gemeente over de volgende instrumenten: structuurvisie, bestemmingsplan, beheersverordening, omgevingsvergunning, milieueffectrapportage (m.e.r.),

cultuurhistorische waardekaart, erfgoedverordening en een commissie voor welstand en erfgoed.

ERFGOEDBELEID

Allereerst is gekeken naar het algemene beleid van de gemeente waarin de kasteelplaats ligt. Alle onderzochte gemeenten geven in hun beleid aan erfgoed te willen bewaren. Als reden wordt vaak de (wettelijke) zorgplicht voor erfgoed genoemd. Ook leggen de gemeenten een relatie tussen de grote bouwopgaven en het willen behouden van hun verleden. Daarnaast geven zij aan het erfgoed te willen benutten – bijvoorbeeld voor recreatie, toerisme en educatie. Het gaat hierbij niet alleen om de fysieke resten, maar ook om het verhaal dat het erfgoed vertelt. Bovendien draagt erfgoed bij aan diverse 'niet tastbare' zaken, zoals het versterken van de ruimtelijke kwaliteit en de identiteit en/of gemeenschapszin in de nieuwe stad/wijk. Ook wordt erfgoed gezien als inspiratiebron bij ruimtelijke ontwikkelingen.

In het beleid zijn soms concrete ambities en actiepunten geformuleerd waarin bijvoorbeeld staat dat er een Cultuurhistorische Waardenkaart opgesteld wordt of dat het beleid nader uitgewerkt zal worden. Tijdens de steekproef was een aantal van deze ambities nog niet uitgevoerd of was de uitvoering vertraagd. Navraag leverde op dat dit veelal komt door een gebrek aan middelen en andere prioriteiten. Ook een langdurig bestuurlijk proces en politieke gevoeligheden worden bij het opstellen van waardenstellingen en concrete maatregelen als reden voor de vertraagde uitvoering of herziening genoemd. Wat verder opviel is dat de aanwezige cultuurhistorische waarden, het beleid en de beschermingsmaatregelen vaak lastig te achterhalen zijn, omdat ze verspreid zijn opgenomen in een groot aantal verschillende beleidsdocumenten, plannen en registers.

Uit de steekproef kwam naar voren dat er vaak pas concreet beleid voor een kasteelplaats wordt opgesteld als er (verregaande) plannen zijn voor ontwikkelingen op de kasteelplaats en/of de directe omgeving. Dan wordt concreet besloten wat wel of niet met een kasteelplaats mag gebeuren.

> NIJEVELD IN VLEUTEN IN DE ACHTTIENDE EEUW. TEKENING DOOR JAN DE BEIJER

> NIJEVELD IS EEN ARCHEOLOGISCH RIJKSMONUMENT. DE KASTEEL-EILANDJES ZIJN ONBEOUWD GEBLEVEN EN ZIJN OPGENOMEN IN EEN PARK IN DE NIEUWBOUWIJK VELDHUIZEN. IN DE BEHEERSVERORDENING WORDT GEEN MELDING GEMAAKT VAN DE KASTEELPLAATS. FOTO HENK BOL 1994

HET BESTEMMINGSPLAN

Voor elke onderzochte kasteelplaats is nagegaan hoe de bescherming in het bestemmingsplan geregeld is. Omdat de bijbehorende regels voor een ieder juridisch bindend is en het bestemmingsplan planologische beschermingsmaatregelen biedt, is dit een belangrijk gemeentelijk borgingsinstrument.

Uit de voorbeeldstudies kwam naar voren dat er op allerlei verschillende manieren juridisch-planologische beschermingsmaatregelen worden genomen: via een specifieke bestemming, een dubbelbestemming, een aanduiding en soms onder een bestemming waaruit niet direct valt op te maken dat daarmee de aanwezige cultuurhistorische waarden worden beschermd (bijvoorbeeld onder de bestemming 'Tuin'). Afhankelijk van wat in de regels nader bepaald is verschilt de mate van bescherming. Bij enkele onderzochte kasteelplaatsen zijn de onderdelen van de

kasteelplaats over meerdere bestemmingsplannen verdeeld. Er is een opvallend verschil geconstateerd tussen de onderzochte ontwikkelingsgerichte bestemmingsplannen en conserverende bestemmingsplannen/beheerverordeningen. In een ontwikkelingsgericht plan is in de toelichting vaak informatie opgenomen over een kasteelplaats en de eventuele beschermende maatregelen, zoals de monumentenstatus. In een conserverend bestemmingsplan of beheerverordening is de informatie over de kasteelplaats in de toelichting meestal zeer beperkt of wordt er

> KASTEELPLAATS DE BATAU IS OPGENOMEN IN EEN TUIN. DE BOERDERIJ IS EEN RIJKSMONUMENT. ALLEEN DE ARCHEOLOGISCHE WAARDEN ZIJN BESCHERMD VIA EEN DUBBELBESTEMMING. DE BATAU BIJ NIEUWEGEIN. GRAVURE DOOR L.P. SERRURIER, 1730. COLLECTIE NKS

> VRONESTEIN IS WEERGEGEVEN IN DE NIEUWEGEINSE STRUCTUURVISIE MAAR NIET IN HET VIGERENDE BESTEMMINGSPLAN.
TEKENING DOOR ROELANT ROGHMAN 1646-47. UIT DE KASTEELTEKENINGEN VAN ROELANT ROGHMAN, CANALETTO 1989

> WAARDE-ARCHEOLOGIE (LINKS, BRUIN GEARCEERD) EN WAARDE CULTUURHISTORIE (RECHTS, BRUIN GEARCEERD). BRON: BESTEMMINGSPLAN DEN ENGH, TERWIJDE, GERAADPLEEGD VIA RUIMTELIJKEPLANNEN.NL

Voor de herinrichting van Den Engh is een inrichtingsplan opgesteld. De boerderij en het koesthuis van Den Engh zijn aangewezen als Rijksmonument en het kasteleiland als Archeologisch monument. In het bestemmingsplan heeft nagenoeg het gehele plangebied de dubbelbestemming Waarde-Archeologie. Alleen het kasteleiland – excl. de gracht – heeft op de plankaart de dubbelbestemming

Waarde-Cultuurhistorie. In de regels blijkt het echter te gaan om de specifieke functieaanduiding 'Waarde-Cultuurhistorie' onder de bestemming 'Groen'. Voor deze gronden geldt dat zij tevens bestemd zijn voor het behoud van de aanwezige cultuurhistorische waarden.

> HUIS TE VLEUTEN IN LEIDSCHER RIJN. TEKENING DOOR ROELANT ROGHMAN 1646-47. UIT DE KASTEELTEKENINGEN VAN ROELANT ROGHMAN, CANALETTO 1989

überhaupt geen melding gemaakt van de aanwezigheid van de kasteelplaats. Ook kwam naar voren dat in een relatief klein bestemmingsplan vaak gedetailleerdere informatie is opgenomen over de kasteelplaats en er concretere ambities en randvoorwaarden zijn geformuleerd dan in een bestemmingsplan met een groot plangebied. Doordat bestemmingsplannen meestal niet vaker dan eens in de tien jaar herzien worden is het genoemde beleid hierin niet altijd up-to-date.

In de onderzochte bestemmingsplannen wordt meestal onderscheid gemaakt tussen archeologische waarden, monumenten, cultuurhistorische waarden en landschappelijke waarden. Het begrip 'cultuurhistorische waarden' wordt vaak niet nader gedefinieerd of er worden verschillende betekenissen naast elkaar gebruikt. Hierdoor is onduidelijk wat een gemeente exact tracht te beschermen via bestemmingen waarin de term 'cultuurhistorische waarden' wordt gebruikt.

Overigens is er sinds 2012 vanuit de BRO de plicht om in de toelichting van het bestemmingsplan ook een gemotiveerde beschrijving op te nemen van de wijze waarop rekening gehouden is met de (overige) in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden. Het gaat hierbij om zowel beschermde als niet formeel beschermde objecten en structuren. De bestudeerde bestemmingsplannen zijn grotendeels voor 2012 vastgesteld. Het is daarom te verwachten dat er in de toekomst in alle bestemmingsplannen (meer) aandacht aan de cultuurhistorische aspecten besteed zal worden.

MAATREGELEN

Van alle onderzochte kasteelplaatsen zijn de archeologische waarden inzichtelijk gemaakt en geborgd. Dit sluit aan op de wettelijk verplichting om de omgang met de aanwezige archeologische waarden in het bestemmingsplan op te nemen, die sinds 2007 als uitwerking van het Verdrag van Malta van kracht is. Indien een aangewezen AMK-terrein (nog) niet wettelijk beschermd is, hebben de onderzochte gemeenten aanvullende planologische bescherming getroffen in de vorm van een dubbelbestemming. Hierin zijn regels vastgelegd om de archeologische waarden te beschermen of wordt verwezen naar een veror-

dening die maatregelen op het gebied van archeologie bevat. Van de onderzochte kasteelplaatsen zijn de overige cultuurhistorische waarden wisselend wel of niet geïnventariseerd en geborgd. Van veel kasteelplaatsen is ten minste een onderdeel (kasteleiland, boerderij, etc.) aangewezen als monument en dus wettelijk beschermd. Van sommige kasteelplaatsen zijn meerdere onderdelen als complex in het rijksmonumentenregister beschermd. Enkele onderzochte kasteelplaatsen hebben als geheel een juridisch-planologische bescherming gekregen.

Voor een aantal kasteelplaatsen is een (aanvullende) juridisch-planologische bescherming voor bepaalde onderdelen opgenomen. Waarom het ene onderdeel van een kasteelplaats wel bescherming heeft gekregen en het andere onderdeel niet, wordt veelal niet duidelijk gemaakt. Ook komt het regelmatig voor dat een gemeente de aanwezigheid van cultuurhistorische elementen van een kasteelplaats signaleert, maar er geen maatregelen aan verbindt, waardoor er geen borging heeft plaatsgevonden.

Om het verhaal van de kasteelplaats inzichtelijk te kunnen maken en de historische gelaagdheid te kunnen behouden, is het van belang om behalve voor de kasteelrestanten zelf, die meestal slechts één laag representeren, voor het gehele ensemble de waarden te inventariseren en maatregelen te treffen.

Doordat een integraal erfgoedoverzicht ontbreekt, is niet inzichtelijk welke elementen bij een kasteelplaats horen en ontbreekt de eventuele samenhang met de omgeving en ander erfgoed. Voor het merendeel van de kasteelplaatsen geldt dat de situatonele en ensemblewaarden niet inzichtelijk zijn gemaakt en/of niet beschermd zijn. Hierdoor kunnen cultuurhistorische waardevolle elementen verloren gaan.

GEBORGD EN INZICHTELIJK GEMAAKT. EN DAN?

Het borgen van waarden betekent overigens niet dat het gebied op en bij een kasteelplaats na het juridisch en/of planologisch borgen van de ambities 'op slot zit'. Zo zijn er diverse vrijstellingsmogelijkheden mogelijk, waardoor er kan worden afgeweken van de gestelde regels. Met het opstellen van nieuw beleid, een nieuw bestemmingsplan en dergelijke kunnen veranderingen

worden doorgevoerd. Bovendien kan er door (andere) overheden een afweging gemaakt worden, waardoor andere keuzes gemaakt worden of zelfs afgedwongen worden (zoals bij Huis te Vleuten). Wanneer de waarden inzichtelijk zijn gemaakt en er borging heeft plaatsgevonden is de kans echter veel kleiner dat waarden 'onopgemerkt' verloren gaan. Omdat de waarden en de omgang ermee zijn vastgelegd, zal bij ontwikkelingen eerst een ambtelijk en/of bestuurlijk besluitvormingsproces volgen. Door proactief beleid te voeren en dit goed inzichtelijk vast te leggen, kan dus voorkomen worden dat de waarden van een kasteelplaats zonder afweging aangetast worden of zelfs geheel verloren gaan.

TOT SLOT

Uit de steekproef is gebleken dat de archeologische waarden zijn beschermd en dat de overige onderdelen van een kasteelplaats

wisselend wel of niet zijn beschermd. De situationele en ensemblewaarden zijn vaak niet inzichtelijk gemaakt en beschermd. Overigens heeft het onderzoek zelf inmiddels alweer enige tijd geleden plaatsgevonden. In de tussentijd zijn de onderzochte gemeenten verder gegaan met het inventariseren en opstellen van beleid. Zo heeft bijvoorbeeld de gemeente Houten cultuurhistorische inventarisaties laten opstellen die zullen worden omgezet in een cultuurhistorische waardenkaart, heeft de gemeente Nieuwegein inmiddels een cultuurhistorische waarden- en beleidsadvieskaart op haar website gepubliceerd en heeft de gemeente Utrecht een digitale kaart waarop de gemeentelijke monumenten en rijksmonumenten staan weergegeven. Bovendien ging het in dit onderzoek om een kleine steekproef en verdient het aanbeveling om ook na te gaan hoe de omgang met kasteelplaatsen elders is. ■

UITGELICHT: HUIS TE VLEUTEN

Een opvallende case is het kasteleiland van Huis te Vleuten. Uit diverse beleidsdocumenten van de gemeente Utrecht blijkt dat de gemeente de kasteelplaats wil(de) behouden. Bovendien was het kasteleiland een archeologisch rijksmonument en staat dit ook aangegeven op de vigerende bestemmingsplankaart. Toen bleek dat er op deze plek een spoorwegverdubbeling zou gaan plaatsvinden is een CHER opgesteld en is in overleg met ProRail en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed gekeken of het rijksmonument, dat onder de spoorverdubbeling kwam te liggen, ingepast kon worden. Dit bleek niet het geval. Daardoor werd een opgraving van het kasteleiland, de grachten en het voorterrein noodzakelijk. Omdat de gemeente Utrecht de landschappelijke waarde ook groot vond, is afgesproken dat een kunstenaar een ontwerp zou maken voor een verwijzing naar de kasteelplaats – deze is echter (nog) niet gerealiseerd.

> VOOR DE SPOORVERDUBBELING: BESCHERMD ARCHEOLOGISCH MONUMENT, CHER HUIS VLEUTEN LEIDSCHER RIJN (WYNIA, 2001)

> HUIS TE VLEUTEN: TIJDENS EN NA DE SPOORVERDUBBELING (GOOGLE EARTH, 2005); HET KASTELEILAND IS VERDWENEN (GOOGLE EARTH, 2014)

DE GESCHIEDENIS VAN DE GRAVEN VAN GUINES
EN DE HEREN VAN ARDRES

OVER VERHALENVERTELLERS EN KASTELENBOUWERS

> Elizabeth den Hartog

Universiteit van Leiden, Centre for the Arts in Society, middeleeuwse architectuur

Het stormde en regende, wel twee dagen lang. Het gezelschap van graaf Arnold van Guines bleef noodgedwongen binnen de muren van het kasteel van Ardres en bracht de tijd door met het luisteren naar verhalen. De oude mannen bleken goede verhalenvertellers, ieder met een eigen specialiteit. Robert van Coutances sprak over de Romeinse keizers, over Karel de Grote, Roeland en Olivier en koning Arthur van Brittannië. Philip van Montgardin wist alles over Jeruzalem, de belegering van Antiochië, over de Arabieren en de Babyloniërs. Een familielid van de graaf, Walther leClud was goed thuis in de Engelse geschiedenis en verhalen als Gormond en Isembard, Tristan en Isolde, Merlijn en Morolf. Bovenal was hij goed ingevoerd in de geschiedenis van de familie Van Ardres.

De heren van Ardres en de graven van Guines waren, na jaren van haat, nijd en strijd, in het midden van de twaalfde eeuw door huwelijk tot één huis gesmeed. Nu men toch in Ardres was, werd Walther gevraagd om het gezelschap op de hoogte te brengen van de geschiedenis van dit illustere geslacht. Walther bracht zijn rechterhand naar zijn baard, streek er overheen heen, haalde zijn vingers er door zoals oude mannen wel vaker doen, opende zijn mond en sprak. Wat volgde, is een geschiedenis, vijftig hoofdstukken lang, binnen de familiechroniek van de graven van Guines, die vanaf ongeveer 1190 door Lambert van Ardres op schrift werd gesteld en waarvan in totaal 154 hoofdstukken bewaard zijn. In mijn verbeelding zaten de ridders rond het haardvuur of een schouw, en dat was aanvankelijk de reden waarom ik de kroniek

> EEN GEVECHT MET EEN BEER. ZUIDELIJK PORTAAL VAN DE KATHEDRAAL VAN AMIENS. FOTO AUTEUR

ter hand nam. Lamberts relaas van een groep verhalen vertellen- de ridders rond de haard leek mij een aardige entree voor een lezing die ik in november 2014 over middeleeuwse haarden zou gaan geven op het congres 'Die Hütte brennt' in Oberfell an der Mosel. Maar bij inspectie van de tekst zaten de ridders helemaal niet rond het vuur. Dat was jammer, maar niettemin was deze kroniek voor mij een revelatie. Zelden bevat een middeleeuwse tekst zoveel informatie over de bouw van kastelen en de levensstijl en zienswijze van de kleine adel in late twaalfde en vroege

> TRISTAN UND ISOLDE – FRÜHLINGSFEST BEI KÖNIG MARKE PERGAMENT DOOR GOTTFRIED VON STRASSBURG, CA. 1240
COMMONS.WIKIMEDIA.ORG/WIKI/CATEGORY:ARTPAINT

dertiende eeuw. De graven van Guines en heren van Ardres stonden zeker niet aan rand van het wereldgebeuren. Ze namen deel aan de verovering van Engeland door Willem van Normandië in 1066 en aan diverse kruistochten in de decennia daarna.

De kroniek speelt zich af in het zuidwestelijke deel van het voormalige graafschap Vlaanderen, in het tegenwoordige Frankrijk, tussen Calais en Saint-Omer. Heel gemakkelijk leest de tekst niet, ook niet in de vertaling, omdat er wel heel veel Arnolden en Boudewijnen ten tonele worden gevoerd, maar anderzijds is de kroniek zeker niet zonder humor. Het ging om lering en vermaak. Lambert waarschuwt bij herhaling voor onheuse onderdrukking van onderdanen. Kasteelheren die zich in dit opzicht slecht gedroegen, komen in zijn relaas stevast slecht aan hun eind. Het relaas begint in de tiende eeuw, maar bevat, zeker wat de vroegste periode betreft, veel anachronistische details. Pas in de twaalfde eeuw komt Lambert echt op stoom.

De kroniek van Lambert van Ardres is bij kastelenkenners vooral bekend vanwege de uitvoerige beschrijving van het twaalfde-eeuwse mottekasteel van Ardres, die meestal slechts in een sterk ingekorte versie wordt geciteerd. De volledige beschrijving is als volgt. Nadat er vrede was gesloten tussen de graaf van Guines en de heer van Ardres, ging de laatste ertoe over op de bestaande motteheuvel van Ardres een houten huis te bouwen dat alle andere in de regio Vlaanderen overtrof. De bouwmeester Lodewijk kwam uit Bourbourg en wordt een heuse Daedalus genoemd. Daedalus was de bouwmeester van het labyrint op Kreta en de enige architect uit de Oudheid die men in de middeleeuwen bij naam kende; een vergelijking met Daedalus was door de eeuwen heen het summum van lof. Deze Lodewijk maakte van Ardres ook een soort labyrint, door zaal aan zaal, kamer aan kamer, appartement aan appartement te koppelen. Hij richtte een hoog gebouw op van drie bouwlagen, waarbij iedere verdieping ver van de grond in de lucht leek te hangen. Onderaan waren de kelders en de graanopslag met grote kisten, tonnen en vaten en andere noodzakelijkheden voor het huis. Op de verdieping daarboven was de werk- en leefruimte. Hier zaten de bakkers

en slagers. Daarboven was de kamer van de heer en zijn dame, waar ze sliepen. Daarnaast lag de slaapzaal voor de bedienden en kinderen. In een klein compartiment in deze ruimte maakte men 's ochtends of 's avonds een vuur, maar ook tijdens een ziekte, wanneer er ader moest worden gelaten, wanneer het koud was of als kinderen de borst moesten krijgen. Op deze verdieping was ook de keuken (in een apart keukenblok, neem ik aan). Daar werden de maaltijden voor de heer en de staf bereid en sliep het keukenpersoneel. Daaronder lag een ruimte waar varkens werden vetgemest en ganzen, kapoenen en ander gevogelte gevoerd die men 's avonds op tafel zou zetten. Helemaal bovenin het huis waren de kamers voor de zonen en dochters van de heer en was de bewaking. Lodewijk koos voor de kapel een geschikte plek, hoog aan de oostkant van het gebouw. Lambert noemt verder trappen en gangen die de verdiepingen verbonden: het huis met de keuken, kamer met kamer, het huis met een loggia, de loggia met de rijk versierde kapel. Lamberts beschrijving was vooral bedoeld voor de gasten, die in het labyrint van kamers en gangen de weg nogal eens kwijtraakten. Zelfs diegenen die er waren geboren en getogen kenden niet alle deuren, doorgangen, poorten, poortjes en vensters of wisten waartoe deze allemaal dienden.

Interessant is ook het verhaal van Lambert dat deze burcht verplaatst was van Selnesse naar Ardres. De houten constructie uit Selnesse was in Ardres doodleuk hergebruikt. Ook meldt hij dat het stadje Ardres een vrijmarkt kreeg en er een nieuwe kerk gebouwd werd waaraan een college van kanunniken verbonden werd. Voorafgaand aan de bouw van de woontoren waren de wallen en bevestigingswerken van het kasteel en stadje uitgebreid. Het volgen van de werkzaamheden was voor mensen in de omgeving blijkbaar een leuk dagje uit: rijke ridders, burger, priesters, monniken en dorpers kwamen regelmatig kijken. De werkzaamheden waren in handen van bouwmeester Simon, die met zijn stok nadrukkelijk aanwijzingen gaf huizen en schuren af te breken, bloeiende boomgaarden en vruchtdragende bomen te kappen om wegen aan te leggen. Hij vernielde tuinen vol groenten en vlas ten behoeve van paden waarlangs zijn bouwlie-

den de materialen aanvoerden, gekleed in hun werkhandschoenen en -schorten. Kortom, het was een drukte van belang. Het is duidelijk dat sommige toeschouwers de werkzaamheden met gemengde gevoelens zullen hebben aanschouwd. In stilte werd de bouwmeester vervloekt, schrijft Lambert.

Naast Ardres komen allerlei andere kastelen aan bod, zoals het mottekasteel van Amaurival. Dit illegaal gebouwde kasteel was door Hendrik van Bourbourg geslecht, maar omdat hij in oorlog was met de Arnold van Ardres liet hij het in het geniep bedrijfsklaar maken. Allereerst stuurde hij timmerlieden en landmeters met hun geometrische instrumenten naar Amaurival om polshoogte te nemen. Vervolgens werd in Bourbourg een houten kasteel geprefabriceerd, dat in één nacht tijd op de heuvel te Amaurival kon worden geplaatst. Het kasteel was geen lang leven beschoren. Een paar dagen later werd het ingenomen en afgebroken. Wat nog bruikbaar was werd meegenomen naar Audrick. In een kasteel als Ardres was het goed toeven. Er is veelvuldig sprake van jachtpartijen, uitgebreide feesten met minstrelen en jongleurs en het entertainen van gasten. Het vermaak in het twaalfde-eeuwse Vlaanderen komt nogal hard en brutaal over. Op de bruiloft van Arnold I van Ardres pochte een man dat hij zonder onderbreking een heel vat bier kon leegdrinken en tegelijkertijd plassen. In ruil voor deze stunt wilde hij een paard. De graaf liet hem begaan, maar als beloning liet hij hem ophangen. Graaf Boudewijn van Guines gaf zijn gast aartsbisschop Willem van Reims expres alcohol, terwijl deze expliciet om water had gevraagd. Toen de bisschop klaagde, deed de graaf alsof hij van niets wist, dronk een karaf leeg en deed toen alsof hij dronken was en begon alle watervaten die hij zag kapot te schoppen. Hoogtepunt van vermaak was de beer van de graaf, die aan een paal gebonden strijd moest leveren tegen honden die hem aanvielen.

Lezen deden de heren uiteraard niet, maar dat wil niet zeggen dat ze onwetend waren, want ze lieten zich voorlezen. Boudewijn van Guines liet allerlei boeken vertalen, waaronder het Hooglied, een leven van St. Antonius de Heremiet, een boek over fysica en het traktaat van Solinus. Een van de eigenschappen die een kasteelheer diende te cultiveren was vrijgevigheid jegens zijn volgelingen. Evenwicht was daarin belangrijk: de een had een gat in zijn hand en gaf veel te veel weg, een ander, zoals de stamvader van de Van Ardres, stond als een vrek bekend. Men fluisterde zelfs dat hij niet van adellijke afkomst was en, zoals een boer, zijn kleren binnenstebuiten droeg zodat ze langer mee zouden gaan. Wanneer een van de heren in de regio

een kasteel bouwde, deed de ander dat ook. Met de bouw van kerken, kloosters en hospitalen was het niet anders. Meer dan eens geeft Lambert aan dat goed voorbeeld goed deed volgen. Middeleeuwers waren uitermate pragmatisch, zelfs in geloofszaaken. De kerk deed, als de nood aan de man kwam, als fortificatie dienst. Toch ging het bouwen van kastelen en kerken vaak hand in hand. Zeker als ze wat ouder werden, richtten de heren zich vrijwel zonder uitzondering op het leven na de dood en stichtten kerken, kloosters en hospitalen, voorzien van boeken en kostbaar vaatwerk. Opvallend veel ridders die in hun jonge dagen toernooihelden waren brachten hun laatste dagen in de door hen gestichte kloosters door.

Vrouwen spelen een ondergeschikte rol in de kroniek. Van de meeste vrouwen horen we alleen welke kinderen ze baarden, dat ze mooi waren of vroom, of het gewone volk uitpersten. Een enkeling springt er echter uit, zoals Petronilla, de vrouw van Arnold II. Op warme dagen was zij gewoon in haar hemd in de visvijvers rond het kasteel te poedelen om af te koelen, waar de hele hofhouding bij stond. Huwelijken waren vooral bedoeld om de relaties met andere heren te versterken en om landerijen in bezit te krijgen, hoewel de vrouw wel om instemming werd gevraagd. Ondanks deze verstandshuwelijken was er soms sprake van een emotionele band. Graaf Boudewijn was ontroostbaar en ziek van ellende toen zijn vrouw Christine overleed. Dat weerhield hem niet om daarna zelfs David en Salomo te overtreffen in het verleiden van jonge meisjes en het verwekken van kinderen. Het waren er zoveel dat Lambert hun aantal niet wist. Zelfs de graaf kon al hun namen niet onthouden. Boudewijn was daarin geen uitzondering. Vrijwel alle in de kroniek genoemde heren hadden een flink aantal buitenechtelijke kinderen, waar doorgaans goed voor werd gezorgd

Het zijn dit soort originele bronteksten die mij aanspreken en die centraal staan in mijn onderzoek naar kastelen. Zij geven zicht op hoe er in een kasteel werd geleefd, op de alledaagse wereld van de adel en de impact van het kasteel op zijn omgeving. Waar in de castellologie het kasteel als bouwwerk centraal staat, zien we in de middeleeuwse bronnen dat de bouwers van kastelen daarnaast nog heel andere interesses hadden, dat de wereld van de kastelen niet los stond van die van de kerken en kloosters. Het is die leefwereld tussen heilig en profaan die mij interesseert; hoe

kerken en kastelen twee zijden zijn van dezelfde medaille. Lamberts familiegeschiedenis brengt deze wereld heel prachtig tot leven. ■

LITERATUUR

- Lambert van Ardres, *The History of the Counts of Guines and the Lords of Ardres* (Philadelphia 2001, vert. L. Shopkow)

> DE BOUW VAN EEN MOTTEKASTEEL, TAPIJT VAN BAYEUX, EIND ELFDE EEUW

CATHARINA LINTHEIMER, TEKENARES

> Carla Oldenburger

www.oldenburgers.nl

Catharina Lintheimer was amateur-tekenares van bloemen en planten en leefde rond 1700 in Amsterdam. De zomers bracht ze door op de buitenplaats 'Sluis Nae'. Die lag nabij Nieuwersluis en werd later 'Hunthum' genoemd. Het was een van de vele buitens langs die rivier en werd in 1857 afgebroken. De zeer vermogende Catharina (1685-1748) was in 1706 getrouwd met Pieter Hunthum III (1674-1732). Sluis Nae is waarschijnlijk al vóór 1652 gesticht door grootvader Pieter Hunthum I, een koopman afkomstig uit Keulen. Langs de Vecht lagen vele buitenplaatsen met Frans classicistische geometrische tuinen en als we kijken naar Sluis Nae blijkt dat de as van symmetrie van de geometrische tuin precies gericht is op de koepel van de tegenover liggende buitenplaats 'Over-Holland'.

Aanleiding voor deze column is het nieuwe boek van Anne Mieke Backer, *Er stond een vrouw in de tuin: over de rol van vrouwen in het Nederlandse landschap*. Helaas komt de koopmansdochter en botanische kunstenares Catharina Hunthum-Lintheimer in het boek niet voor. Ik schrijf dit niet als kritiek op het prachtige en uitstekende boek van Backer, maar het is een goede reden om meer over Catharina en haar tekeningen te vertellen.

Pieter Hunthum en echtgenote waren van Duitse afkomst en lid van de Lutherse kerkgemeenschap. Zij woonden vanaf ongeveer 1728 's zomers op de familie-buitenplaats 'Sluis Nae'. Waarschijnlijk bracht het gezin daarvoor hun zomers door op 'Amstelsigt', een buitenplaats van vader Daniel Lintheimer – oorspronkelijk afkomstig uit Keulen – die in 1723 door Pieter Hunthum van de hand werd gedaan.

Het echtpaar Hunthum-Lintheimer woonde 's winters op de Keizersgracht (nr. 257) in Amsterdam, in 'De Meelbaal', een vertrouwde omgeving voor Pieter, die het buurhuis (nr. 259) al sinds 1690 kende als familiehuis. Zoals bekend woonden vele vermogende families in die tijd 's zomers op een buitenplaats langs de Amstel of de Vecht of in de Beemster, om de drukte, de stank en het lawaai van de grote stad te ontvluchten. We mogen aannemen dat de Hunthums daarom Christoffel Brants, koopman met betrekkingen in Rusland en met de VOC, hebben gekend. Hij woonde vlakbij, op Keizersgracht 317 in huis 'De Wildeman'. Beide families waren lid van de Lutherse kerk en Brants was eigenaar van de buitenplaats 'Petersburg' in Nigtevecht langs de Vecht, waar hij in 1716/1717 Peter de Grote ontving.

Ook lid van de Lutherse kerk en de ontwerper van Brants' buitenplaats Petersburg was Simon Schijnvoet, naast architect een bekende kunstverzamelaar. Hij was de gelukkige eigenaar van een kunst- en naturaliënkabinet. Een van zijn 'Konstboecken' (boek om tekeningen in te bewaren) is bewaard gebleven, nu gevuld met enkele tekeningen van Alida Withoos, Johannes Bronckhorst, Pieter Holsteijn en 123 tekeningen (aquarellen en gouaches, gedateerd tussen 1714 en 1741) van Catharina Lintheimer. Waarschijnlijk heeft zij na de dood van Simon Schijnvoet in 1727 dit 'Konstboek' gekocht en dat gedeeltelijk gevuld met haar eigen tekeningen. Later is het boek terecht gekomen in de Bibliotheek van Wageningen Universiteit.

Catharina had tekenlessen ontvangen van de Amsterdamse stillevenschilder Willem van Royen. Haar tekeningen passen uitstekend in de productie van laat zeventiende- en achttiende-eeuwse vrouwelijke kunstenaars, vaak vermogende, soms adellijke dames, vaak amateurs en meestal getrouwd en zonder beroep en gespecialiseerd in het tekenen en schilderen van bloemstillevens, bloemboeketten en afzonderlijke tuinbloemen. Denk aan de Amsterdamse dames Maria Sibylla Merian en haar dochters Dorothea en Johanna Helena, Agnes Block, Alida Withoos en Rachel Ruys.

De planten die Catharina tekende groeiden zeer waarschijnlijk in de tuinen op Amstelsigt en Sluis Nae. Het zijn nog steeds bekende en geliefde tuinplanten zoals rozen, anjers en tulpen, alle drie ook in gestreepte variëteiten, narcissen, ipomoea's, papavers, irissen, gele lissen, meidoorns, pioenen, leeuwenbekjes, anemonen en stokrozen, die vrij algemeen toen bloementuinen, zoals dus ook in tuinen langs de Vecht en de Amstel of misschien in hun tuin aan de Keizersgracht, werden gekweekt. ■

LITERATUUR

- Bureau Eelerwoude, *Cultuurhistorische verkenning Hunthum/Sluis Nae* (Culemborg 2014)
- R.H.M. van Immerseel en P. Verhoeff, *Buitenplaats Hunthum te Nieuwersluis* (Amersfoort 2015)
- Konstboek van Simon Schijnvoet, geraadpleegd via <http://images.wur.nl/cdm/ref/collection/coll2/id/526>

CASA VASARI – EEN VILLA SUBURBANA IN AREZZO

> TUIN VAN CASA VASARI. FOTO ASTRID KUIPER

> Yme Kuiper RU Groningen

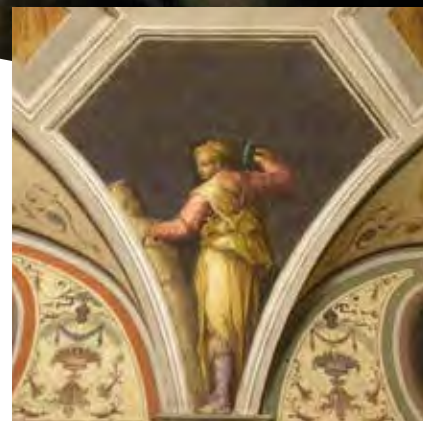
Faculteit Letteren, Kunstgeschiedenis/Kenniscentrum Landschap

Gisteren raasde er een tornado over de stad Arezzo in Toscane; vanmorgen schijnt de zon volop in de tuin van Casa Vasari. Hier staan alle bomen nog recht overeind, maar even verderop in *Il Prato*, het park in het hoogste deel van de oude stad, ligt er wel een aantal geveld. Binnen in het huis van Giorgio Vasari (1511-1574) – de befaamde schilder, architect en eerste biograaf van de grote kunstenaars van de Italiaanse Renaissance – is de hitte van de afgelopen julidagen nog voelbaar. Vasari zelf was de architect van zijn geheel vrijstaande *villa suburbana*, omringend door tuinen. Hij liet het complex in de jaren 1540 aanleggen. Het was zogezegd zijn *social statement* als kunstenaar van eenvoudige komaf. Dat brengt me onmiddellijk bij het boek dat ik in de dagen daarvoor in één ruk had herlezen: Peter Burke's *Culture and Society in Renaissance Italy*, verschenen in 1972. Burke was vijfendertig toen zijn boek verscheen. Ik moet het boek eind jaren zeventig al eens hebben doorgenomen.

De mentaliteits- en microgeschiedenis van respectievelijk LeRoy

Ladurie ('monsieur Montaillou') of Carlo Ginzburgs eigenzinnige molenaar Menocchio maakten toen veel meer indruk op mij. Raar maar waar, pas nú herken ik in het boek van Burke een jeugdig meesterwerk. Het is een uiterst relevant boek, juist voor hen die bij de studie van kastelen, buitenplaatsen, tuinen en parken de kunsthistorische aanpak graag uitbouwen tot een meer integraal cultuurhistorische benadering. Ken de jonge Peter Burke, zou ik ze graag toeroepen.

Het boek van Burke is gebaseerd op een collectieve biografie van 600 schilders, beeldhouwers, architecten, schrijvers, humanisten, wetenschapsbeoefenaren en musici, die waren geboren tussen 1420 en 1540. Het gaat hier om – in Burke's woorden – de creatieve elite van Italië. Maar wat was Italië toen? Toch vooral een lappendeken van vorstendommen en republieken. Als de vijf grootste cultuurcentra wijst Burke aan: Florence, Venetië, Milaan, Rome en Napels. Maar ook al die andere, vaak veel kleinere steden, vaak in de greep van 'de grote vijf', komen bij Burke ter sprake: van Urbino tot Lucca, van Padua tot Siena, van Ferrara tot Arezzo, en ga zo maar door. Burke is zeker niet de eerste historicus geweest die zich vragen stelt als: vanwaar die creatieve impulsen vanuit de Italiaanse steden? Hoe verhouden al die verschillende kunsten zich tot elkaar? Vond die creatieve explosie plaats *dankzij* stedelijke patronage of *ondanks* dit fenomeen? Wat was de rol van kerk, adel, patriciaat, kooplieden en universitair geschoolden bij de rijzende sociale status van kunstenaars en geleerden? Ik ga het boek van Burke niet navertellen. Wel verklap ik dat hij beter dan wie ook de in sociologie en antropologie, maar ook in economische geschiedenis en landschapsgeschiedenis verworven

> DETAILS VAN HET PLAFOND. GROTE FOTO BOVEN NICOLOSA. KLEINE FOTO'S: LINKS SCHILDERMUZE, IN HET MIDDEN ARCHITCTUURMUZE EN RECHTS BEELDHOUWMUZE. FOTO'S ASTRID KUIPER

klassieke en recente inzichten soepel maar overtuigend gebruikt, om aan te tonen dat het ontstaan van kunstwerken niet te verklaren valt door een of twee sleutelfactoren naar voren te schuiven, hetzij economisch, politiek of psychologisch, of met nadruk op alleen kunstenaar of patroon, of in termen van wereldbeeld of lokale traditie. Burke's belangrijkste, maar niet enige attenderende, begrip is in dit verband 'levensstijl'. Wat waren de overeenkomsten en verschillen op dat vlak tussen hoge clerus, getitelde adel, patriciaat, 'professionals' (doctors, juristen, rechters, notarissen, leraren aan universiteiten) en hun verhouding tot de kunsten en hun beoefenaren? Waar Burke als historicus vanzelfsprekend veel oog voor heeft zijn veranderingen door de tijd heen. Hoe veranderen, bijvoorbeeld, bepaalde woorden en hoe smaak? Hoe passen commercialisering van de landbouw onder regie van stedelijke heren én het ontstaan van een heuse kunstmarkt in de ontwikkeling in de tijd? Trad er na verloop een proces van refeodalisering op onder zeg de Florentijnse grote families, die niet langer meer vooral ondernemer bleven maar liever als renteniers leefden, met de daarbij behorende levensstijl (het bij tijd en wijle genieten van het landelijke leven). Niet dat Burke in dit boek uitvoerig op dat laatste fenomeen ingaat, maar beter dan anderen schetst hij de bredere context ervan. In dat opzicht overklacht hij wat mij betreft zelfs de voortreffelijke Palladio- en Michelangelo-specialist en architectuurhistoricus James Ackerman. Om het bijzondere karakter van de Italiaanse Renaissance op te sporen waagt Burke zich – terecht – aan vergelijkingen. Zo ook met de kunsten in de Nederlanden in de vijftiende en zestiende eeuw. Was in Italië de mate van innovatie achtereenvol-

gens het grootst op het vlak van architectuur, beeldhouwkunst, schilderkunst en dan pas muziek, in de (Zuidelijke) Nederlanden was de rangorde anders: eerst muziek dan schilderkunst en ver daarachter beeldhouwkunst en architectuur. Nog even terug naar Casa Vasari in Arezzo. Het zijn toch vooral de fresco's van Vasari zelf die hier echt opvallen. Helaas is hier weinig te zien van wat hem typeerde als de eerste kunstenaarsbiograaf in de westerse wereld. Onze eigen Carel van Mander zou ruim een halve eeuw later als een soort Nederlandse Vasari optreden. Het waren Vasari's belangrijkste patroon, de Florentijnse groothertog Cosimo I, én zijn grootste vriend, Michelangelo, die zijn eigentijdse roem naar grote hoogte stuwden. Zelf werkte Vasari daar voorbeeldig aan mee. Zijn hang naar artistieke en maatschappelijke erkenning bracht hem onder andere naar Florence en Rome, om aldaar respectievelijk de architectuur van de Uffizi en de Villa Giulia (mee) te bepalen. Thuis in Arezzo zat zijn mooie echtgenote Nicolosa Bacci menigmaal met smart op haar Giorgio te wachten. Ze was veertien toen hij met haar trouwde. Casa Vasari was juist gereedgekomen. Op een van de fresco's in het huis is zij door hem vereeuwigd. Vermoedelijk had Giorgio al twee kinderen bij Nicolosa's zuster Maddalena, die in 1542 was overleden. Bij Nicolosa zou hij geen kinderen krijgen. Helaas is hun huwelijksleven in Casa Vasari nog altijd in nevelen gehuld. Dat ze van hun tuin genoten ligt voor de hand. Zo schreef Vasari, weer eens op reis, aan een bevriende kardinaal dat hij zijn 'groene tuin' in Arezzo zo miste. En Nicolosa dan? ■

Herbestemmers en rentmeesters van landelijk vastgoed

Aan- en verkoop
landgoederen
en monumenten

Beheer en
herbestemming
van erfgoed

Taxatie,
subsidie en
fiscaliteit

Als beëdigd rentmeesters zijn wij gespecialiseerd in de instandhouding van landgoederen en erfgoed. Maar ook in de VERKOOP en AANKOOP van bijzondere huizen. Bent u eigenaar van een MONUMENTAAL PAND of LANDGOED? Wellicht kunnen wij u helpen bij het revitaliseren van uw object, de herbestemming of de verkoop. En als u nog geen eigenaar bent, begeleiden we u graag bij het vinden van een passend object.

Voor ons volledige aanbod, surf naar www.klement2.com
of bel ons voor een afspraak op +31 43 323 35 11
Pesaken 26, 6271 PB Gulpen

klement²
RENTMEESTERS

Beleef kaarslicht weer zoals het bedoeld is

EVA Optic is dé Nederlandse expert in het ontwikkelen en produceren van LED verlichting voor moeilijke, veeleisende toepassingen.

Onze opdracht was: de kwalitatief meest hoogwaardige LED kaars ontwikkelen. Een geavanceerd product met de uitstraling en licht-beleving van een echte kaars. Degelijke materialen, een optimale warmtehuishouding en de juiste elektrische aansturing. Het resultaat is de EVA LED Candle:

- Nagenoeg **identiek aan een echte kaars**. Volledig **egale licht-uitstraling** in de ruimte (360° rondom) als bij een echte kaars;
- Voldoende lichtopbrengst om als **werklicht** te functioneren bij slechts **3W of 4W** energieverbruik.
- **Warme lichtkleur** in diverse tinten: kaarslicht (2000K) of halogeen licht (2500K);
- Ideale belichting van kunst dankzij de perfecte kleurweergave. (CQS >97). **Geen vervorming van kleuren**. Iedere kleur wordt volledig realistisch weergegeven, als bij daglicht;
- De enige kaars met een DMX signaal via de standaard 2-draads powerline. **Traploze dimming**, realistische kaarsflikkeringen en **centrale aansturing** van kroonluchters.

www.evaoptic.com | +31 (0)38 - 33 75 067 | info@evaoptic.com

EVA

BOEKEN

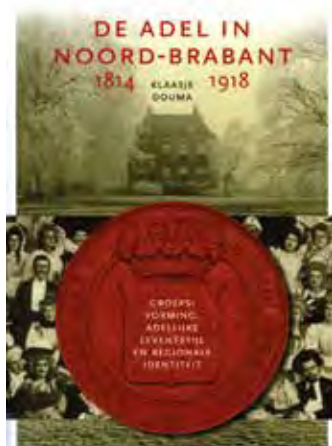
> door Fred Vogelzang

Klaasje Douma, *De adel in Noord-Brabant 1814-1918. Groepsvorming, adellijke levensstijl en regionale identiteit* (Hilversum 2015), ISBN978 90 8704 543 2

In de titel van dit proefschrift is het woordje 'in' van cruciaal belang. Weliswaar staat in de ondertitel 'regionale identiteit', maar de hoofdvraag van het onderzoek gaat in op de groepsvorming van adel in de provincie en stelt niet de adel afkomstig uit Noord-Brabant centraal. In het tweede hoofdstuk, dat volgt op een lang methodologisch en historisch overzicht, blijkt al snel het waarom van deze keuze.

Vanaf het moment dat Brabant een Generaliteitsland werd, nam de 'inheemse' adel snel af. Een deel vertrok naar het zuiden richting het latere België, andere families stierven uit of maakten een sociale daling door. Toen koning Willem I in 1815 in Brabant, net als elders, een ridderschap wilde samenstellen, kon hij nauwelijks over adellijke families van Brabantse komaf beschikken. Dat vacuüm gaf hem veel speelruimte. Ondanks het bestaan van min of meer objectieve criteria voor opname in de nieuwe adelstand, was de discretie van de koning vaak van doorslaggevend belang. Het is daarom niet vreemd dat in die eerste golf van adelsbenoemingen en verheffingen vooral protestantse families voorkwamen, ondanks het feit dat Noord-Brabant vooral katholieke inwoners had. Later haalden de katholieken die onevenredige vertegenwoordiging enigermate in, maar omdat na 1848 de belangstelling voor opname in de adel zowel bij de Oranjes als bij de maatschappelijke elite zelf afnam, bleef het aandeel protestanten relatief hoog. De protestantse en katholieke adel bleven twee separate sferen als het op familiebanden aankwam, maar in sociaal opzicht ging men bij belangrijke gebeurtenissen wel met elkaar om en ook waren er verenigingen en clubs waar de verschillende elites elkaar troffen. Het verschil in geloof heeft ook sociaal-geografische gevolgen, hoewel dat door de auteur niet expliciet wordt uitgewerkt. De protestantse adel vindt bijvoorbeeld veel van haar huwelijkspartners vooral buiten Brabant. Dat is logisch, want een groot deel van de Nederlandse adel is protestants. De katholieke Brabantse aristocraten kunnen veel minder boven de rivieren terecht voor echtgenoten: eigenlijk beperkt zich dat vooral tot Gelderland of na 1830 België, waar katholieke geslachten deel uitmaken van de provinciale bovenklasse. Daarom is het niet verwonderlijk dat er regelmatig contacten blijken te bestaan met Gelderse of Zuid-Nederlandse adel.

De kracht van het boek is tegelijkertijd zijn zwakte. De auteur

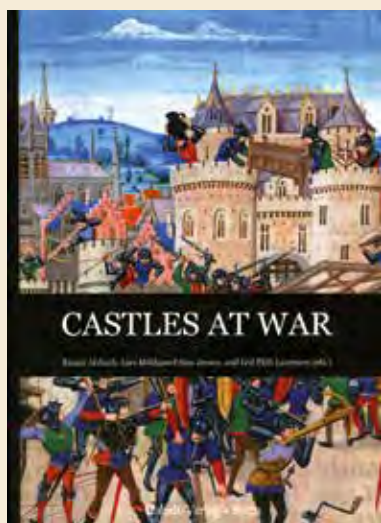
heeft ontzettend veel studies en literatuur bij elkaar gebracht en probeert op basis daarvan een beeld van de adel in deze periode te schetsen. Die synthese steunt op en wordt gelardeerd met vele anekdotische voorbeelden, maar dat roept direct de vraag op hoe karakteristiek die anekdotes zijn. Vaak worden enkele incidenten aangehaald om een bredere ontwikkeling te schetsen, maar bij nadere bestudering blijken veel van die incidenten 'few and far between'. Ook biedt de auteur veel kwantitatieve informatie over de samenstelling van haar onderzoeksgroep, zonder dat de relevantie van sommige cijferreeksen direct duidelijk is. Lastiger is het echter dat op deze cijfermatige basis vervolgens kwalitatieve uitspraken worden gestoeld, die dat niet lijkt te rechtvaardigen. Zo stelt de auteur dat bepaalde families 'de kern' van de Brabantse adel vormen omdat ze veel onderlinge relaties hebben. Maar wat is 'de kern'? Is dat aantallen leden, status en aanzien, het vervullen van een voortrekkersrol, bezit of bestuurlijke macht? Bovendien is de formele aanwezigheid van huwelijksbanden niet hetzelfde als een hecht familienetwerk. Veel voorbeelden zijn slechts gebaseerd op een beperkt aantal families.

Voor kasteelliefhebbers is het hoofdstuk over de landadel van belang. De auteur maakt aanvankelijk onderscheid tussen landgoederen, die niet alleen een economische basis vormen maar ook de hechte band tussen adellijke familie en de lokale gemeenschap belichamen, en buitenplaatsen die meer als tijdelijke zomerverblijven worden beschouwd. In de paragrafen daarna blijkt dit onderscheid niet te handhaven. Jammer genoeg biedt ze hier geen kwantitatieve informatie. Ze spreekt in termen als 'meerderheid' maar noemt geen aantallen kastelen en buitenplaatsen in bezit van de adel en hoe dat bezit zich in de loop van de eeuw ontwikkelt. Interessant is de paternalistische rol van de adel op het platteland. Dat roept de vraag op of er verschil is tussen nieuw geadelde families en de 'oude' adel, zowel in hun rolopvatting als in de acceptatie van de familie door de lokale samenleving. De auteur gaat daar niet expliciet op in, evenmin of tussen die twee groepen verschil bestaat in de omgang met haar bezittingen. Ook hier treedt af en toe verwarring op: de adel, zo beschrijft ze, speelt een belangrijke rol als grootgrondbezitter en bezit daarmee economische macht op het platteland, maar vervolgens stelt ze dat buitenplaatsen de uitdrukking zijn van status, gebaseerd op geld verdiend in de stad en dus niet uit landbezit. Dit vraagt om uitleg.

Deze studie biedt enorm veel informatie over de adel in Noord-Brabant en gaat in op vele aspecten. Nogal eens is dat gebaseerd op de aanwezige literatuur, wat de reikwijdte van bepaalde schetsen onduidelijk maakt. Zo wordt vaak vergeleken met Friesland: dat lijkt minder ingegeven door een intrinsieke overeenkomst maar meer door de 'toevallige' beschikbaarheid van de studie over de Friese adel van Yme Kuiper. Het komt regelmatig voor dat gekozen voorbeelden eerder ingegeven lijken door de aanwezigheid van een geschikte publicatie dan dat ze het betoog functioneel ondersteunen.

Het woord groepsvorming in de ondertitel is wat verwarrend. De Brabantse adel kan zichzelf niet samenstellen, dat gebeurt van hogerhand. Hooguit kunnen de gekozen edellieden onderling subgroepen vormen. Dat lijkt vooral op basis van religie te geschieden. In de meeste opzichten lijkt de adel in Noord-Brabants te passen in de algemene adelscultuur, behalve specifiek het groeiende aandeel van de katholieke adel. Er komt geen eenduidig antwoord of dat tot een specifieke Brabantse adelscultuur heeft geleid en eveneens blijft onduidelijk of de adel in Noord-Brabant zich 'Brabants' gaat voelen en wat dat dan inhoudt. Kortom, belangrijke vragen voor nader onderzoek.

Rainer Atzbach, L. Meldgaard Sass Jensen en L. Plith Lauritsen (red.), *Castles at War* (Bonn 2015) ISBN 978 3 7749 3978 3

De titel van dit boek lijkt tegen het heersende paradigma in te gaan, of om met Nietzsche te spreken, het is op een bepaalde manier *unzeitgemäß*. De militaire functies van kastelen zijn in de internationale literatuur de laatste jaren op de achtergrond geraakt en de nadruk van het moderne onderzoek is meer gericht op de sociaal-culturele betekenis van kastelen. Deze publicatie is de weerslag in veertien artikelen van

een interdisciplinair symposium uit 2013 onder leiding van 'Magt Borg og Landskab', de Deense tegenhanger van de NKS. Duitse, Baltische, Engelse en Zweedse kasteelonderzoekers presenteren verschillende aspecten van de rol van kastelen in oorlog. Sommige bijdragen illustreren overtuigend het eminente belang van de militaire functie van versterkingen. De Slavische ringburchten bijvoorbeeld die behandeld worden in het artikel van Felix Biermann zijn verdedigingswerken uit de achtste tot twaalfde eeuw en blijken zeker geen overbodige luxe te zijn geweest. Opgravingen en schriftelijke bronnen zijn bewijs van de onveilige tijden en beschrijven het gruwelijk lot van de lokale bevolking als zo'n versterking wordt veroverd. Mannen werden zonder aanzien des persoons uitgemoord, vrouwen en kinderen als slaaf weggevoerd. Tientallen voorbeelden daarvan laten zien dat het niet prettig toeven was in Midden-Europa.

Het andere uiterste wordt geïllustreerd door een artikel over Noorse burchten. Die blijken daar namelijk vóór de veertiende eeuw nauwelijks een rol in de oorlogsvoering te hebben gespeeld. Ze bestonden wel, maar hadden slechts een symbolische functie. Gevochten werd er op zee of in veldslagen. Of dat een militaire of een culturele reden had, blijft in het midden. De rol als statussymbool kon door tactisch geslepen tegenstanders met succes tegen de eigenaar gebruikt worden. Kasteel Valdisholmen, eigendom van legeraanvoerder Knut Hakonsson, dreigde door zijn tegenstander te worden belegerd. Ondanks dat Knut noch zijn tegenstrever overtuigd waren van de militaire waarde van het slot, kon Knut dat niet over zijn kant laten gaan zonder gezichtsverlies. Hij trok met een deel van zijn legermacht richting Valdisholmen, waarmee zijn vijand de verzwakte hoofdmacht gemakkelijk de baas kon. Helaas hielp Knuts tegenstander dat niet, omdat hij vlak voor de overwinning werd verrast door een plotseling opduikende vijandelijke vloot.

Een aantal artikelen in de bundel gaat in op individuele kastelen, landstreken of oorlogen. Grappig is het artikel over pek, dat er in slaagt het gebruik van deze vloeistof bij belegeringen te debunkten. Auteur Rainer Atzbach laat zien dat het beeld in de populaire literatuur, in films en in schoolboeken van hete pek die over de ongelukkige aanvallers wordt uitgegoten via machicolis en breteches naar het rijk der fabelen moet worden verwezen. Pek is te dik om door openingen onder de weergang of boven poorten en deuren te worden gegoten. Bovendien dient het voortdurend verwarmd te worden tot boven de 200 graden. Wel

wordt het gebruikt als onderdeel van mengsels van verschillende brandbare stoffen, die ook vrij onaangename effecten hebben op de menselijke huid. Die mengsels werden trouwens ook ingezet als vulling van holle kogels die richting vijandelijke linies werden geschoten.

Peter Purton deed onderzoek naar het gebruik van mijnen. Daarmee wordt bedoeld het graven van gangen teneinde muren en torens van kastelen te ondermijnen. Onder de funderingen werden ruimten uitgegraven, gestut met houten palen. De ruimte of gang werd dan volgestouwd met takkenbossen en in brand gestoken. De stutten begaven het en de bedoeling was dat het er bovenstaande bouwwerk in zou storten. Hoewel deze manier van oorlogsvoering al in de Oudheid bekend was, vindt Purton pas rond de elfde eeuw vermeldingen van mijnwerkers in de bronnen, die een actieve rol speelden bij belegeringen. Vaak is het reconstrueren van de mijngangen een lastige zaak, maar soms zijn er tekeningen in middeleeuwse handschriften overgeleverd, waarin de mijnen en de 'contramijnen', waarmee de verdedigers probeerden de gang van de aanvallers af te snijden, mooi zijn afgebeeld. Purton maakt duidelijk dat het gespecialiseerd werk was, vaak uitgevoerd door mannen die in vreedstijd in goud- of zilvermijnen actief waren.

Marinus Flokstra, *Huize De Duckenburg in Nijmegen* (Geijsteren 2015) ISBN 978 90 9028302 9

Iets ten zuiden van Nijmegen stond vanaf de vijftiende eeuw een versterkt huis de Dukenburg geheten. Nu is het de naam van de nieuwbouwwijk die op die plek is verzezen. Toen in de jaren zeventig die wijk daar werd gebouwd, stuitte de aannemer op de resten van het middeleeuws kasteel. Het bewijst eens te meer hoe belangrijk onderzoek naar kasteelplaatsen is en hoe nauw het luistert om die historische locaties goed in kaart te brengen en op te nemen in bestemmingsplannen. In Nijmegen was dat niet gebeurd, met als gevolg dat slechts tussen het bouwen door wat onderzoek kon plaatsvinden. Niet de hele site is onder de flatgebouwen verdwenen, maar een andere bestemming had voor de nieuwe wijkbewoners een tastbaarder band met het verleden kunnen opleveren. Dat kasteel zou net voor 1400 in de bronnen worden vermeld, maar kende geen voorspoedig bestaan. Het werd in de strijd om Nijmegen tussen Bourgondië en Gelre, tussen de geuzen en de Spanjaarden en tussen de Republiek en Frankrijk steeds opnieuw beschadigd. Na een korte introductie over de opgraving en een kleine excursie naar historische tuinen rond buitenhuizen in de omgeving, gaat Flokstra

in op de bewoners van het huis Duckenburg. Hij begint bij de familie die misschien de naamgever van het huis was, maar omdat daar weinig over bekend is, komt al snel het geslacht Boedberg in beeld, dat interessante connecties heeft met andere Gelderse adellijke families en waarvan telgen belangrijke functies in deze contreien vervulden. Er zijn zelfs bijzonder mooie portretten van een aantal Boedbergs bewaard gebleven. Na hen

komt het via de Valckenaers in handen van de Van Schuylenburchs. Flokstra laat zien dat deze rijke familie het uitgestrekte park rondom het inmiddels diverse malen herbouwde huis laat aanleggen. Na 1800 zijn er vele eigenaren. Een groot deel van het herenhuis is er dan niet meer en wat vroeger de Oranjerie was, is dan ingericht als woonhuis. Die oranjerie is er nog steeds en fungeert te midden van de eengezinswoningen als restaurant. Flokstra moet vele uren in archieven hebben doorgebracht en met al dat sprokkelwerk is het hem gelukt om een doorlopende serie bewoners aan het licht te brengen. Hij is echter dicht bij zijn bronnen gebleven, waardoor we soms op de hoogte worden gebracht van grappige details (het telefoonnummer van een bewoner aan het begin van de twintigste eeuw) maar de ontwikkeling van het huis nauwelijks geplatst wordt in een breder verband zoals de geschiedenis van buitenplaatsen in Gelderland in het algemeen of de geschiedenis van het nabije Nijmegen. Dat had misschien de zeggingskracht van alle gevonden informatie versterkt.

Ignus Maes e.a. (red.), Kasteel Keukenhof: huis en haard, Jaarboek Kasteel Keukenhof VIII (Hilversum 2015), ISBN 978 90 8704 559 3

Eind vorig jaar alweer kwam het achtste jaarboek van kasteel Keukenhof uit. In zes bijdragen worden opnieuw aspecten van de geschiedenis van dit kasteel behandeld. De ondertitel laat al

zien, dat er aandacht wordt besteed aan haarden. Leo Wevers beschrijft de verschillende haarden en kachels in het huis. Hij neemt ook de schoorsteenmantels mee en en passant komen ook andere details van de inrichting langs. Hoewel de haarden en schouwen in verschillende stijlen zijn uitgevoerd, dateert het merendeel uit de negentiende eeuw. Naast een van die schouwen hangt een wapenrek, een houten rek met een flink aantal schietijzers en degenen. Annechien Bertheux gaat daar in haar bijdrage nader op in. Een aantal wapens, zo toont ze aan, werd gebruikt bij de jacht of maakte onderdeel uit van een militaire uitrusting, maar er hangen ook enkele exotische wapens, zoals een Turks mes en een Indonesische kris. Die waren voor de sier of als souvenir bedoeld. De kachels en fornuizen worden nog eens nader bestudeerd door Maria van Vlijmen. Ook hiervan is het merendeel afkomstig uit de negentiende eeuw. Er zijn zowel turf- als kolenkachels aanwezig. Sommige exemplaren, fraaie voorbeelden van kunstnijverheid, zijn geschenken door het Nederlands Kachelmuseum, dat inmiddels is opgeheven.

advertentie

**MAKELAARS EN TAXATEURS O.Z.
VOOR BIJZONDERE KASTELLEN EN BUITENPLAATSEN**

Deskundig en advies bij:

- Aan / verkoop
- Aan / verhuur
- Taxatie en waardering

Informeer vrijblijvend naar onze voorwaarden en tarieven.

**ALARD
VAN DER
VARST**
MAKELAARS & TAXATEURS O.Z.

T +31 (0)475 40 70 44 · WWW.ALARDVANDERVARST.NL

"In de middeleeuwen had Eymerick een verdedigingsfunctie als centrum van de vrije heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgebuchten. Nu is het middeleeuwse slot onderdeel van kasteel Heeze.

Sinds 1760 is de naam van onze familie hieraan verbonden. Zelf ben ik hier drie tot vier dagen per week aanwezig om van alles te regelen. Er is veel te doen. Een deel wordt bewoond door mijn vader, de museale stijlkamers zijn toegankelijk voor publiek en het slot en het koetshuis worden verhuurd voor evenementen. Gelukkig wordt de stichting bijgestaan door veel vrijwilligers.

Heeze is een van de weinige kastelen in Brabant die nog authentiek zijn ingericht. Mijzelf spreekt het geheel van het complex aan. De gebouwen, de inrichting, de omgeving met grachten en landerijen, de geschiedenis, ze vormen een uniek samenhangend geheel."

*S.E. baron van Tuyll van Serooskerken
bestuurslid van de Stichting
Kasteel Heeze*

Donatus
verzekert
vertrouwd
sinds 1852

Monumenten worden met veel zorg omgeven door hun eigenaren en beheerders. Dat is belangrijk en nodig. Net als het kiezen van de juiste verzekering. Al sinds 1852 heeft Donatus ervaring in het verzekeren van monumentale kerken en gebouwen. Als onderlinge maatschappij werken wij zonder winstoogmerk. Wij hebben dan ook geen klanten, maar leden. Maak vrijblijvend kennis met Donatus. Onze expertise zal u verbazen en verrassen, evenals onze jaarlijkse premierestitutie.

Donatus

Dé kerken- en monumentenverzekeraar

www.donatus.nl tel. 073 - 5221700